

ራብዓይ ክፍሊ
ናይ ደቅሐበሻ ኢትዮጵያ

ሃለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍለን

ኢትዮጵያዊነት

ምልክታ፡-

- አብ ህዝቢ ብዘለዎም ንዕቀት
- ብዚጥቀሙሉ ሸፈጥ
- ብዕላማ

ወዘተ... አብ ሓደ ዘሕዝን ቀጽሪ ስለ ዚርከቡ ደኣ ደቅሓበሻ ኢሉዮም እምበር፡ ደቅሓበሻ ጥራይ እውን አይኩኑን። ከም በዓል አባ ጋስፓሪኒ ዝኣመሰሉ ዘይሓበሻውያን እውን ደቅ ማሕበሮም እዮም። እቶም ብሱረ መሰረቶም ደቅሓበሻ ዚብሉም ዘሎኹ ኤርትራውያንን ኢትዮጵያውያንን ማለታይ እዮ። ኢትዮጵያን ኤርትራን ንናይ ጥንቲ ዓድሓበሻ መረት ነበር አብ ወውሽጠን ዝጠርኑፋ ጥራይ ዘይኩነስ፡ ሓያሉ ክፋላት ህዝብታትን እውን ትርፍራፍ ሓበሻዊ ባህሊ ስለ ዚጥቀም።

አፍቀርቲ ኢትዮጵያ ደረሰትና እዞም ዚሰዕቡ እዮም፡-

1. ሃለቃ ታዩ፡ የኢትዮጵያ ህዝብ ታሪክ፡ ሴንትራል ማተምያ ቤት፡ አዲስ አበባ 1964 ዓ.ም.።
2. አባ ጋስፓሪኒ ጉማ፡ የኢትዮጵያ ታሪክ፡ አስመራ አርቲግራፊክ ማ.ቤት 1953።
3. አ.ማ.ሓ. ታሪኽ ኢትዮጵያ፡ አስመራ ቤት ማሕተም ጴጥሮስ ሲላ 1948።
4. ሽውድን ሉተራዊት ማሕበር፡ ዛንታ ኢትዮጵያ፡ ቤት ማሕተም ኹሽብ ጽባሕ አስመራ፡ 1956 ዓ.ም.።

ከምኡ'ውን ሃለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍሌ እዮም።

ኩሉም እዚአቶም ብዓቕምን ብደረጃን ዚፈላለዩ'ኳ ይኹኑ እምበር ምንጮምን ፍረኣምን ሓደ እዩ፡ ካብ ጽውጽዋይ ተበረሰክ ሕልሚ

ምህናጽ። እዚ ሕልም'ዚ ጋህዲ ኪኸውን ምእንቲ ማለት ከአ ህዝብ ታት ንመንፈቕ ዘበን ተሳቐየ። ኢትዮጵያዊ ሕማም ሱር ሰደደ፡ አቕርጎቲ እውን አውጽኦ። አብ ሃለቃ ኪዳነ፡ እቲ ኪዝረበሉ ዚግባእ ቃላት ሓረጋት ብዙሕ'ኳ እንተኾነ፡ ሓጺር ሓጺር መልሲ ጥራይ እየ አቕረበ ዘሉኹ። አብቲ የድልየሉ ዘዝበልኩዎ ከአ ነቲ ጥቕሲ ተርጉሞ እናቕረጽኩ ርእይቶይ ሂበ አሉኹ።

ኢትዮጵያ! (ጽር፡ ኢትዮጵያ፡ ዐረ፡ ሱዳን፡ ዕብ፡ ኩሽ፡ ስመ፡ ነገድ)፤ የመልክ፡ የሕዝብ፡ የሀገር፡ ስም፡ የሱዳን፡ አገር፡ መግደ፡ ጠቅላላው፡ ዘገባጽ፡ ቀጥሎ፡ ያለው፡ ጥቅር፡ ጠቅራ፡ ህሰ ልማ፡ የጥቅር፡ አገር፡ ግለት፡ ነው።

“ — ናይ መልክዕን ሕዝብን፡ ናይ ሃገር ስም፡ ናይ ሱዳንዎን ሃገር ስም ሉሉ ብጠቐሳላሉ፡ ካብ ገብረ ቀደሱ ዘሉ፡ ጸሊም፡ ጸሊማይ፡ ከሰል ዚመስል፡ ናይ ጸሊምቲ ሃገር ማለት እዩ” ክሳብ ዚብል፡ ንመላእ ሃገር ሱዳን'ኳ እንተበለ ዕሸሽ ኢልካ ክትሓልፍ ብዙሕ አይጽግመካን።

እቲ ቀደሱ ዚሰብሉ፡ “ኢትዮጵያ፡ ታበጽሖ፡ አደዊሃ፡ ነበ፡ እገዚ። ኩሉሙ፡ ኢትዮጵያ፡ ዘጸሊም፡ ሥጋሆሙ፡ ወቦ፡ ዘትከውን፡ ንሳረ፡ በነበ፡ ካል ላኒሃ፡ ከመ፡ ቀሪጸ፡ ገጽ፡ በነ፡ ኢትዮጵያ፡ ወናባ — ኢትዮጵያ ላላዳዎ ናብ እገዚላብሂር ተብጽሖ። ኩሉም ጸሊም ዝሰጋሉም ኢትዮጵያ፡ ላብ ጉረባብታ ለተሓሰረሉ ከም ቀርጺ ገጽ ኢትዮጵያን ናባን” ዚብል ግን ስቕ ኢሉ ነቲ ቃል ምእንቲ ምግላጽ አይኮነን። ንመንበሊኡ፡ ሓንቲ ብጸሎት ምስ ፈጣሪ ናይ ምርኅብ ፍሉይ ትዕድልቲ ዘለዋ ኢትዮጵያ እሞ ከአ እታ ኢትዮጵያኡ ከም ዘላ ኪነግር እና ተሃወሽ እዩ። መዝ. 67 “ኢትዮጵያ ታበጽሖ አደዊሃ ሃብ እገዚላብሂር” ዚብል ክቶ ንዓድ ሓበሻ ስለ ዘይ ኮነ። አብ ቦታኡ ከም ዝተዘርበሉ፡ እቲ መዘምርን ነቢን እውን አጸ ቢቐ ዚፈልጠን ናይ ከባቢኡ ኢትዮጵያታት እየን ኔረን።

ኪዳነ ወልደ ክፍለ ግን ይቕጽል፡ “ናባ የነገድ የአገር፡ ናባ ናይ ነገድ ናይ ሃገር” መጻውዒ ኪብል ጸኒሑ፡ “ናባ፡ የነገድ፡ የሀገር፡ ኢትዮጵያ፡ የመልክ፡ የሕዝብ፡ ስም፡ (መዝ. 67፡ ቀሌ፡ ፍ.ት. 951)። ዕብራይስጡ፡ ኩሽ፡ የሚለውን፡ የኩሽን፡ ስም፡ ኩሉ፡ ጽርሕ፡ ኢትዮጵያ፡ ይለዋል፤ ከዚህ፡ የተነሣ፡ ታሪክ፡ ጣፎች፡ ኩሉ፡ ኩሽን፡ የኢትዮጵያ፡ አባት፡ ወይም፡ የአክሁናስ፡ ልጅ፡ እንደኛ፡ ኢትዮጵያ፡ ይሉታል፤ እኩሁ፡ ናስ፡ ያሉትም፡ ኩሽን፡ ነው።

— ኢትዮጵያ ናይ መልክዕን ሕዝብን ስም (መዝ. 67፡ ቀሌ፡ ፍ.ት. 951)። ዕብራይስጡ ኩሽ ዚብሉ ናይ ኩሽ ስም ኩሉ፡ ጽርሕ ኢትዮጵያ ይብሉ። ካብዚ ዝተሓሰለ ከላ፡ ጸሓፍቲ ታሪኽ ኩላተም፡ ንኩሽ ላቦሉ ንኢትዮጵያ እዩ፡ ወይ ከላ ቀዳማይ ወድ አክሁናስ ኢት

ዲስ አዩ ይብሉ። አክሁናስ ዚብሉዎ ንኩሽ እዮም። ኪብል ነዲንቲ ለባማትን ዓያሱን ብሓፈሻ ከአ ነዲንቲ ኩልና ኪደፍን ይፍትን።

“ኩሽ ንኢትዮጵስ ወለደ፡ አክሁናስ ወድ ኩሽ እዩ። አክሁናስ ዚባላል ዘሉ ኩሽ ሊዩ እምበር ካልእ ላይኮነን” ዝበለ ጸሓፍ ታሪኽ መን እዩ፤ አባይ ዝዓዱ እዩ፤ ተባሂሉ እንተ ዚሕተት ኪዳነ ወልደ ክፍሌ እን ታይ ኢሉ ኮን ምመለሽ፤ ምናልባት ምመለሽ። አብ ሽዋ ዚርከቡ ጸሓፍቲ ታሪኽ እዮም ከአ ከቕርበልና ዚኸእል። አብ ካልእ ዓለም ዚርከቡ ጸሓፍቲ ታሪኽ ግን ሓቂ ኪምህሩ እምበር ንወድ-ሰብ ከደንቁሩ ስለ ዘይብገሱ፡ ከምኡ ዚብል ታሪኽውን ስለ ዘየልቦ “ኢትዲስ ወድ አክሁናስ እዩ፡ አክሁናስ ኩሽ እዩ” አይምበሉናን።

ሃለቃ ኪዳነ ገና ይቕጽል፡ “ኩላተኛም፡ የኩሽ፡ ሉዝ፡ ኩሉ፡ በልጹ በኢትዮጵያ፡ ስም፡ ኢትዮጵያ፡ ተባ ለቕ፡ ይላሉ፤ የመላ፡ የግምት፡ እንጋገር፡ ነው፤ ወዝራይ፡ ስጥ፡ ጽርሕ፡ ላላየ፡ ግን፡ እውነት፡ ይመስለዋል። — ካልላይ፡ ዓድ ኩሽ ኩላ ብወዱ ብኢትዮጵስ ስም፡ ኢትዮጵያ ተባህለተ ይብሉ። ሓፈሻዊ ናይ ገምት ላዘረባ እዩ። ዕብራይስጥን ጽርሕን ዘይረላዩ ግን ሓቂ ይመስሉ”። ወይ ጉድ፤ አንታ መን እዮም እዞም ጸሓፍቲ ታሪኽ ዚባሉ ዘለዉ፤ አብየናይ መጽሓፍን አብ ገጽ ክንደይን እየምከ፤ ወላ ናይ ምህዞ አስማት'ኳ አይብሉምን፤

(በጽርሕ፡ ቋንቋ፡ ኢትዮጵያ፡ የተባለው፡ ያው፡ በዕብራይስጥ፡ ኩሽ፡ የተባለው፡ ጥንኛውና፡ መደበኛው፡ ርሱው፡ ራሱ፡ በኩሩ፡ ግንባር፡ ቀይመ፡ የከም፡ ልጅ፡ ነው፡ እንጂ፡ ሌላ፡ ዘየ፡ አካል፡ የኩሽ፡ ልጅ፡ አይደለም። ለኩሽ፡ በእራቱና፡ በዚህ፡ መዋዕል፡ ከተጻፉት፡ ሰባ፡ ሓሳባት፡ ስብታ፡ ረዕማ፡ ብብታ፡ ናምሩድ፡ ከሚባሉት፡ ከኛቲ፡ ሌላ፡ ጽደ፡ ልጆች፡ እንዳሉት፡ የኖሃዊ፡ ታሪክ፡ ይገኛል።

ከዚህ፡ ከየኛት፡ የተቀሳው፡ የምጽድም፡ ታሪክ፡ የከም፡ ልጅ፡ ኩሽ፡ አርባ፡ አልቢ ምን፡ ኪፈኒ፡ ኩሽባሉ፡ ከዚህ፡ እንዳቐ፡ ጽደ፡ ወልደል፤ ዕድሜውም፡ ዘጸከ፡ ነው፤ መጻፍ፡ ውና፡ መቃብሩ፡ እኩስም፡ ናት፡ ይላል።

ጽደ፡ ያላቸውንም፡ በየስማቸው፡ ጥቅጥዋል፤ የኛቲ፡ ስም፡ በእራት፡ እንደ፡ ተጣፈሙ፡ ነው፡ (ዘፍ(፡ ሄ፡ 5)፡ 5)። ከተራትም፡ ከጽደቲ፡ ነገድ፡ እቢስ፡ እንጂ፡ ኢትዮጵያ፡ የተባለ፡ የለም፤ እቢስን፡ ግን፡ የሰባ፡ ሳብ ጊደ፡ የኖምሩድ፡ ተከታይ፡ ከአልቤምን፡ የተወለደ፡ የኩሽ፡ ንኛ፡ ልጅ፡ ብሎ፡ እናቲ፡ ሳትቀር፡ ስሙንም፡ ቀጥሮንም፡ ጥፎለታል፤ እቢስን ተመልክት። — ብቅንቅ ጽርሕ [ገሪሽ] ኢትዮጵስ ዝተባህለ ኩሉ ንሱ እቲ ብዕብራይስጡ ኩሽ ዝተባህለ እዩ። እቲ ብቅንቅ በኹራ ንእን

ኮሉ ወድ ካም አይኮነን። ኹሽ ብሉሪትን ብዚና መዋእልን ካብ ዝተጸሐፈ፡- ሳባ፡ ሓዊላ፡ ሰብተ፡ ረዕሚ፡ ሰብተቃ፡ ናምሩድ ካብ ዚበሃሉ ካልኦት ጽፂላውያት ከም ዘለዉዎ ዮናናዊ ዛንታ ይዛረብ። ካብዚ ካብ ዮናን ዝተቐድሐ ታሪኽ ምርዮ፡ ኩሽ ወድ ካም፡- ሓርባ፡ ሓልቢዎን፡ ኪረ፤ ካብ ዚበሃላ ካብ ሰለስተ ሓሓዋት ጽፂ ወሊዱ። ዕድመሉ፡ ፻፸፯ እዩ። ርእሰ ከተማሉ መቐብሩ ኣኹሱም እዩ ይብል። ሓሰማት ናይቲም ሸድሸተ ኣብ ሉሪት ተጸሒፉ ዘሉ እዩ። ዘፍ. 10፡፮፭። ካብ ተም ዝተረፉ ፳፪.17 ድ ኣቢስ ኣምበር ኢተዮጲስ ዝተባህለ የልቦን። ኣቢስ ን ናይ ሳባ ሳባዊ፡ ናይ ናምሩድ ተሽታላይ፡ ካብ ሓልቢዎን ዝተወልደ ገይ ወዳ ንኩሽ እዩ፡ ሓይሉ ከይተረፈ ስሙን ፍቕዶን ጽሒፋትሉ። ኣቢሲን ረላ”

ናይዚ ዘባና ኣውራን ዘይሓውን ሕማም ኩይት ንኸንደይ ህዝ ብታት ይሳቂ ብምህላዉ እንተዘይኩይት ነዚ ከምዚ ዝበለ ሃዋሊል ዘረባ ግዜን ቀለምን ኪጠፍኡ ኣማይተነበእን።

ኣብ ቅዱስ መጽሓፍ ይኹን ኣብቲ ታሪኽ ዚበሃል ዘሉ፡ ዘለዉን ዘየለዉን ዚጥቀሱ ዘለዉ 6፡ 22፡ 28 ደቅኩሽ ከም ውልቀሰባት፡ ተራ እዮም ካብ ዘይፈልጡ፡ እቲ ኣስማትን ናይ ህዝብታት ካብ ኮነ፡ ይትረፍዶ ኩሽሲ ንካማውያን «ካማውያን» ዘብሎም፡ ወላ ንሴማውያን እውን «ሴማውያን» ዘበሎም ብጉጅለ ቋንቋታቶም ካብ ኮነን፡ ኩስቶ ወድ ኹስቶ ኣይኮነን እዩ ዝብል እንታይ ኪህሉ ኢሉ!

ዋጋ ዚወሃቦ ኣተሓሳስባ ከምዘይኮነ ካብ መበነሲኡ ይፍለጥ። 478 ዓመት ዕድመኡን ኣኩሱም መቐብሩን ርእሰ ከተማኡን ወዘተ... ወዘተ... ከም ጽውጽዎይ እንጋ ከእንሞ መሰታ ዘይርከቦ ምህዞ ምዃኑ ፈሊጥካ ጥራይ ምሕላፉ።

ምእንቲ ኪርድኣና ከእኒ፡ ቅዱስ ጽሑፍ፡ ምስ መዋዕሉን ፍልይ ዝበለ ናብቶም ካብዚ ናይ ሎሚ ህዝብታት ዝተፈልየ ደረጃ ምዕባለን ኣተሓሳስባን ዝነበሮም ሰማዕቲን መልእኽቲ ምእንቲ ምትሕልላፍ ከም ውልቀሰባት ኣምሲሉ ንህዝብታት ዘቕርቡ ሰሌዳ እዚ ዚስዕብ እዩ፡-

“ደቀ ካም ከእ ኩሽ [ኢተዮጵያ] ገብጺ [ሚስራይም] ፋጥ [ፑት] ከን ኣን፡ ደቀ ኩሽ [ኢተዮጵያ] እውን ሳባን ሓዊላ [ሓጺላ] ሳብታን ረዕሚን ሳብታ ካን። ደቂ ረዕሚ ከእ ሸባን ደፃንን። ኩሽ ከእ ንናምሩድ ወለደ። ናምሩድ ኣብ ምድሪ ጅግና ምዃን ጀመረ። ኣብ ቀድሚ ኣምላኽ ጅግና ሃዳኒ ነበረ። ስለዚ ከእ ናምሩድ ኣብ ቀድሚ ኣምላኽ ጅግና ሃዳኒ ተባህለ። መጀመርታ መንገስቱ፡-

ባቢል፡ ለርከን፡ ኣካድ፡ ካል፡ ኣብ ሃገር ሲንኣር ነበረ። ካብታ ሃገር እቲ ኣ ናብ ኣሶር ወጽኦ፡- ንዘዊ ንረሐቦት-ዐር፡ ንካላህ ሰርሐ። ኣብ ሞንጎ ዘዊን ካላህን ከእ ንረስን ሰርሐ። ረስን ዓባይ ከተማ እዩ። ንግብጺ [ሚስራይም] ንሉዲም፡ ንዓና ሚም፡ ንላዛቢም፡ ንናፍቱሂም፡ ንጽጥሩሲም፡ ንካፍተራውያን፡ ንካልሱሉሂም ወለደ። ካብሉም ከእ ፍልስጢኣማውያን ወጽኦ።

“ከንኣን ከእ ንሲዶን በኩሪ ወዳ፡ ንዚት ንዮቡሳውያን፡ ንኣምራውያን፡ ንረ ርጋሶውያን፡ ንኣርዋደውያን፡ ንጽማራውያን፡ ንሓማታውያን ወለደ። ድሕርዚ ዓለታት ከንኣን ተዘርዉ። ዶብ ከንኣናውያን ከእ፡ ካብ ሲን በታ ንግራር እትኣት ወላ ኣቢልካ ከሳዕ ጋዛ፡ በታ ንሰዶምን ንገሞራን ንኣድማን ኣቢልካ ንሰባኢም እትኣትወላ፡ ከሳዕ ላሻዕ ነበረ። እዚ ኣቶም፡ በብቋንቋሉም፡ ኣብ ህሃገርም፡ ኣብ ህህዝቦም ደቂ ካም እዮም” (እሪት ዘፍ. ምዕ. 10፡6-20)

እዚ ኩሉ ኣስማት ከእ፡ እንተ ብታሪኽ እንተ ብጽውጽዎይ ናይ ዚፍለጡ ህዝብታት ስልጣንታት ኣስማት ደኣ እምበር፡ ወሎዶ ውልቀ ሰባት ኣይኮነን። ናይ እስራኤል ቅዱሳት ጽሓፍቲ “እስራኤል በቲ ሓደ ኣምላኽ ዝተመርጸ ህዝቢ ከም ዝኾነ” መልእኽቲ ምእንቲ ምትሕልላፍ ዝኾነ ጥሪ ነገር ከም ጥበቦም ብምውጻብ ከም ዝተጠቐሙ፡ ናይ ኢትዮጵያውያን ጽሓፍቲ እውን “ዓባይ፡ ጥንታዊት፡ ቀድስቲ ኢተዮጵያ” ምእንቲ ምስባኸ ብዝኾነ መሳርሒ ወላ ብሓሶት ተጠቐሙ። ቀጺሉ ኪዳን ወልደ ክፍለ ንሓቂውን ምስ ሓሶት ሓዊሱ ምእንቲ ኪጥቀሙ፡-

ኢትዮጵያ፡ ማለት፡ በጽርእ፡ ኹለት፡ ያሳያል፡ ያለው፡ ስም፡ ሲኾን፡ ጥቅር፡ ጠቓሚ፡ ነበሉማ፡ የሀገር፡ ስም፡ ሲኾን፡ ቁላ፡ በረሓ፡ ምድሪ፡ በኣ፡ ስምንቱም፡ ከነኹ፡ ሞት፡ በኋላ፡ በዘ፡ ሺሕ፡ ካዘኒ፡ ንመት፡ በ፡ ሊቃናት፡ ያወ ጠት፡ ከበ፡ ሊቃናት፡ የተገኘ፡ ሓዲስ፡ እንግዳ፡ ደን ራዊ፡ ስም፡ ነው።

ኢተዮጵያ ማለት ብግሪኽ ክልተ የርላ። ስም ሰብ እንኪኸውን ጸሊም ጸሊማይ ሕዝረ-ከሰል። ናይ ዓዲ ስም እንኪኸውን ቆላ በረኻ፡ ምድረ-በዳ፡ ዝተሰምየሉ ብድሕር ሞት ኩሽ 2450 ዓመት፡ 70 ሊቃናት ዘውጽኡሉ፡ ካብ ሰብዓ ሊቃናት ዝተረከበ ሓዲስ፡ ገሻ ዓሕራይ ስም እዩ።

ከሳዕተን ክልተ ትርጉማት ኢትዮጵስ ግሩም ይሰማማዕ። ካብኡ ግን ኣብ ሓመድ ድብ ወይ ካላኣይ ቀብሪ ናይቲ ዘይነበረ ኩሽ ከም ዝወፃለ ድሕር ሞትን ገለ ንዓ ኣብ ምባል ኣትዩ ፋሕ የብሎ። ሰብዓ ሊቃናት ዘውጽኡዎ ወይ ዝረኽቡዎ፡- ሓዲስ ገሻ፡ ዳሕራይ ስም ዘይኮነ ከእ፡ እቶም ሰብዓ ሊቃናት ንኩሽ ካብ ዕብራይስጢ ናብ ግሪኽ መተርጎሚ ቅድሚ ምጥቃም እውን፡ ከም ግሪኻዊ ቃል መጠን ኣብ ቋንቋ ግሪኽ

አቅዱሙ ዚዝውተርን ንመላእ ጸላም አፍሪቃን ንካልኦን እውን ይሕ ብርን ከም ዝነበረ ኪፍለጥ ይግባእ። እንወቕሶ ዘሉና ደራሲ ንባዕሉ እውን ነዚ አይስሕቶን። ምኽንያቱ ከኣ፡-

“ በሱዳን፣ ዙፊያ፣ ያለችውም፣ መላ ይቱ፣ አናፈቃ፣ ይልቁንም፣ ከነዝብ፣ አባይ፣ ወዲህ፣ ያለችው፣ ዘኛል፤ የጥቀሮች፣ የበሽታ፣ ልጆች፣ አገር፣ ቤት፣ ንቅናቄ፣ በዚህ፣ ባዶሉ፣ ስም፣ ኢተዮጵያ፣ ትባላለች፡ (ዘኛዩ፣ XII) = በብሉይ፣ በአዲስ፣ የተጠራው፣ ሞኖኛውና፣ መደበኛው፣ ኢተዮጵያ፣ ግን፣ ታላቁን፣ በረሐ፣ ስሐ ፈን፣ ጨምሮ፣ የኖባ፣ ዘኛል፣ ንው፣ (ዜሴና፣ Xዘ፣ ዘ፣ Xዘ፣ XII፣ XX፣ ጸ፣ ደፋን፣ Xዘ፣ ዘ፣ ኢባዳ፣ ዘ፣ ሕገዘ፣ ዘ፣ ፎ፣ ዘ፣ ግብ፣ ጸ፣)፣

— አብ ከባቢ ሱዳን ዘላ መላእ ኣፍሪቃ ብዝፃበቦ ካብ ጳዕዳ ኒል ንፂው ዘሉ ወገን፡ ዓድ ጸለምቲ ደቀ ኩሽ ስለዝኾነተ በዚ ሓዲስ ስም ኢተ ሶጵዶ ትበሃል ኣላ (ዘፍ፡2፡13)። ብብሉይ፡ ብሓዲስ ዝተጻሕፈ ኣውራን ቀንድን ኢተሶጵዶ ዓቢ በረኻ ሰሃራ ወሊኽካ ንወገን ኖባ እዩ፡ 2ዚኛ፡ 14፡9፡12፡13። 16፡8። 4ዘነ፡ 19፡9። ኢሳ፡37፡9። ሕዝ፡ 30፡ 4፡5፡9፡7ገብ፡ሓዋ፡8፡27። ኪብል ብምውሳኽ ከእ ይትረፍ ኣብ ኣፍሪቃስ ኣብ እስያ እውን ከም ኣባሃህላ ግሪኽስ «ኢተሶጵዶ» ዚበሃል ቦታታት ከም ዝነበረ ይቐበል።

በዛዕባ ተሓቢሩ ዘሎ ዘፍ፡2፡13 ግን “ስም እኛ ካልእ ሩባ ከላጊሆን አዩ። ንሱ ንኹላ ምድረ ኩሽ ይዞራ” ዚብል እዩ። ደራሲ ንፈለግ ኒል ኣብ ገነት ኔሩ ዚበሃል ፈለግ ጊሆን እንድሕሪ ኩይት…… እንድሒ። ኢትዮጵያ ከኣ እታ ኣብ ምድሪ ዝነበረት ገነት ምዃና እያ ምእንቲ ምባል ይመስል። እዚ ባዕሉ ኣለዎ እምበር ንሕናስ የለናሉን። በዛዕባ’ቲ ካብ ዜና መዋዕል ጀመሩ ክባዕ ግብ ሓዋ ዘሎ ጥቕስታት ግን ኣብ በቦታኡ ተላሂሉ ስለዘሎ ንሕለፎ።

ኣብ ኢሲያ'ውን ኢትዮጵያ ዚበሃል ከም ዝነበረ ዚቐበል፡-

“ወዲያ ማይም፡ በእስያ፡ ክፍል፡ ያለው፡ ያረቦች፡ እገር፡ ታይቦ፡ በርኔና፡ ሐቅሶ፡ ሲና፡ ሌላውም፡ ጉሉ፡ ቂላ፡ በረሐ፡ ፍጹም፡ ድረ፡ በዳ፡ ስለ፡ ከነ፡ በሐብረ-ይስተ፡ (ዲያ)፡ ዲይም፡ ይባላል እንጂ፡ ከዝ፡ አይባልም፡ በእርሱ፡ ፅን፡ እንገፍረታ፡ ክፍል፡ እንደ፡ ኖሞ፡ ኢት፡ ፋልያ፡ ይባላል ። ይገንዩ፡ ቅድሚያ፡ ኢትዮጵያ ። ወወሀብኩሙ፡ ሲላዮሙ፡ ሲሕዝቡ፡ ኢትዮጵያ፡ (መዝ፡ ፪፻፳፡ ፳፫) ።

— በገንዘብ ማዕድም ጉዳይ ወገን ዘላቂ ልዩነት አለ፡፡ ቀደም
በርዕዩ በረካ ሲኖር፡ ካልላ ከሌሎች ቅጥ በረካ ፍጆታ ምድረ-በዳ ክንድዝነት፡
በሰብራይሰጠ (ጽዮ) ጸይም ይበሃል እምበር ከሌላ ይበሃል፡፡ በገረክ ግን ከምድረ
ወገናት ሳፍረቃ ከም ኖባ ኢትዮጵያ ይበሃል፡፡ ኢትዮጵያ አብ ቅድመኡ ይበገዳ፡፡

ወገናት ላፍሪቃ ከም ናባ ኢትዮጵያ ይዘሃል። ኢትዮጵያ ኣብ ትድመኡ ይሰገዱ። ወወሃብኩሙ ሲሳዮሙ ለሀዝብ ኢትዮጵያ (መዝ፡71፡73) ኣብ ዚብለሉ ኣብ መጠረስታ እዩ። ናይ እስያ ኢትዮጵያ ከምቶም ኣብ ቦታኣም ተጠቐሶም ዘለዉ ምድያናውያን ዝበሉ ኩሻውያን ዚነብሩሉ ስለ ዝኾነ ደኣሉ «ኢትዮጵያ» መበሊኡ እምበር፡ «ምድረ-በዳ» ብምዃኑ እን ተዝኸውንስ ኩሉ ኣብ ዓለም ዘሎ ምድረ-በዳታት «ኢትዮጵያ» ይበሃል ኔሩ ምተባህለ። ኣይነበረን ኣይተባህለን ከኣ። ብሳዕባዚ ናይ መጠረስታ ጥቕስታት እውን ኣብ ቦታኡ ተዘሪቡሉ ኣሎ።

እክሱም ንዚብል ስነቃል ዝወሃቦ ትርጉምን ዚድረሰሉ ፍልስፍናን ንርእ፡-

አኩሱምን ትርጉሙን።

አኩሱም፤ (ዕብ· አ· ኩሹም)፤ እ· ጥንት፡ ቀዳማዊ፡ ርእሰ፤ ዙሽም፡ ዙሻውያን፡ የዙሽ፡ ልጆች፤ ሕዝብ፡ ዙሽ፡ ነገደ፡ ዙሽ። አኩሹም፤ ጥንታዊት፡ ቀዳማዊት፡ የነገደ፡ ዙሽ፡ መዲና፡ የአህጉረ፡ ዙሽ፡ ራስ፤ እሞን፡ ለአህጉረ፡ ዙሽ። ወደብ፡ ርእሰ፡ ሀገረ፡ አባዊ፤ (ትዳ· ሕር)። ዙሻ፡ አኩሱም፡ ማለት፡ በሐዲስ፡ ግእዝ፡ ነው፤ በሰላም፡ በጥንታዊ፡ ግእዝ፡ በዐረብ፡ በሐርስት፡ በዕብራይስጥ፡ በሴም፡ ቋንቋ፡ ኩሱ፡ ዙሽ፡ እንጂ፡ ዙሻ፡ አይባልም፡ (ዘፍ፤ ፩)። በማርች፡ አኩሱም፡ የሚሉትን፡ ትግሮች፡ አኩሱም፡ ይሉታል፤ ይኸውም፡ ዐብይ፡ ነብይ፡ ጸም፡ መገስ፡ ሞገስ፡ በቱ፡ ለቱ፡ እንደሚሉት፡ ያለ፡ ነው፡ እንጂ፡ እውነተኛ፡ አጠራር፡ አይደለም፤ እውነተኛውስ፡ አኩሱም፡ ነው። ይህም፡ በ፡ ዘይቤ፡ ታሪክ፤ አኩሱም፡ ማለት፡ ኩስኩስ፡ ኩተኩት፡ ከማለት፡ ካትከልት፡ ሥራ፡ የመጣ፡ ነው፤ ትርጓሜውም፡ የተከለ፡ ፀታ፡ ማለት፡ ነው፡ ይላል፤ በዙፊያዋ፡ ያሉት፡ አህጉር፡ ግን፡ ጎረ፡ ቤቶቿና፡ አቅራቢዎች፡ አኩሱም፡ ዐድ፡ ሕሙም፡ ይሏታል።

ትርጉም፡—“አኩሱም (ዕብ· አ· ኩሹም)፡— አ ጥንቲ ፈለማይ፡ ርእሲ ኩሹም ኩሻውያን ደቀ ኩሽ፡ ህዝብ ኩሽ፡ ነገደ ኩሽ። አኩሹም ጥንታዊት ቀዳመይቲ ናይ ነገደ ኩሽ ከተማ። ናይ ዓድታት ኩሽ ርእሲ፡ አዳኒ ንዓድታት ኩሽ። አብ ልዕሊ ርእሰ ከተማ አበዋትና (ቀዳ· ሕር)። ኩሻ አኩሱም ማለት ብሐዲስ ግእዝ እዩ። ብላባ፡ ብጥንታዊ ግእዝ፡ ብዓረብ ብሐርስት ብዕብራይስጢ ብቋንቋ ሲም ኩሱ ከኣ፡ «ኩሹ» እምበር ኩሻ አይበሃልን። ኣምሓሩ ኣኩሱም ዚብሉዎ ተጋሩ ኣክሱም ይብሉዎ። እዚ ከኣ፡ ዓቢ፡ ነቢ፡ ጸም፡ መገስ፡ ሞገስ፡ በቱ፡ ለቱ ከም ዚብሉ ከምሉ ዝበለ እዩ እምበር ሓቀይና ኣጸዋወዓ ኣይኮነን። ሓቀይናስ «አኩሱም» እዩ። 2ይ ከኣ፡ ኣኩሱም ማለት፡— ኩስኩሳ፡ ቂጥቂጥ ካብ ዚበል ካብ ስራሕ ኣተክልቲ ዚወጽእ እዩ ዚብል ታሪኽ ኣሎ። ኣብ ከባቢ ኣገረባብታን ቀረባኣን ዓድታት ገን፡ «አክሱም ዓድሕሱም» ይብሉዎ”።

ብርግጽ ካብ ባዕላዊ ምህዞን እምሓራዊ ትምክሕትን ዝፈልፈለ፡ ሽሕጣንን ሽፋንንትን እውን ዘይጉደሎ ናይ ኣክሱምን ትርጉማቱን መግለጺ።

ኣክሱም ብደቡብ ዓረባውያን ከም ዝተመስረተት ካብ ተረጋጋ

ገጽ፡ እቲ ዝግበየን ዝሰልጠነን ከተማታት ኩሽ እውን ኣብዚ ኣብ ኣፍሪቃ ዘይኮነስ ኣብ እስያ ምዃኑ ቅዱስ ጽሑፋት (ኣ. ዘፍ. 10) ንባዕሉ እውን የዘንትዎ ምዃኑ እናፈለጥኻስ፡ ኣምጽእ ኣቢልካ ዝጠንተወት ናይ ደቅኩሽ ርእሰ-ከተማ ምባል ከኣ ደይመደይ ኢልካ ደቅ-ሰባት ምድንቋር እምበር ምእንቲ ምምሃር ዝተገብረ ኣይኮነን።

ኣብ ካልእ እውን ከም ዝተሓበረ «ኩሳ» ትግርኛዊ ኣደማምጽ ናይ «ኩሽ» ዚብል ቃል እዩ። ኣብ ቦታኡ ከም ዝረኣናዮ ኣሶራውያን እውን «ኩሲ ኩሱ» ኢሎም የድምጽዎ ነበሩ። ወላኳ ኣብ መበቆሉ ኮሽ እንተነበረ። ትግርኛ ከም ሓዲስ ግእዝ መጠን ግእዛዊ ኣሰራርዓኡ ዘይገድፍኳ እንተኾነ፡ ነጻን ከምድላዩ ናይ ምትዕጽጻፍ ባህርይን ተሽ እሎን ከም ዘለዎ ርእሱ ዝኸኣለ ቋንቋ መጠን «ኩሳ» እንተበለ፡ ኣየኸፍኣሉን፡ ጌጋ እውን ኣየቐጽጮን። «ሓቀይና ኣደማምጽ ኣይኮነን» እውን ኣየብሎን። ብድሕሪ ትግራይ (ትግርኛ) ዝተወልደ ኣምሓራ ነደማምጽ ትግርኛ ክእርሞ ማለት ድዩ።

ዕብራውያን ነክሱም «ናይ ጥንቲ ልማዊት ርእሰ ከተማ ናይ ኩሽ» ኢሎም ምእንቲ ኪጽውዑዎ ንሓቶም ኪምስርቱዎ ወይ ከኣ ብውሑዱ ኪፈልጡዎ ኔሩዎም። ቅዱስ ጽሑፋቶም ግን ኣይሰምያንኳ። ጽውጽዎይ ሳባን ምንጊክን ክንቅበሎ እንተዘይኮይኑ ከኣ ኣክሱም ዝመስረቱ እስራኤላውያን ኣብ ታሪሽ የልቦን። ከምኡ ጥራይ ዘይኮነስ፡ ብመሰረቱ ብዛዕባ ኣኸሱም ዚፍለጥ ዝተሰነደ ነገር ገለኳ የልቦን። ብዘይካ ውሑዳት ኣቕራሽን እተን ኩሉ ዝፈልጠን ትኹላት ኣእማንን። ኩሉ ብዛዕባ ኣክሱምን ነገስታታን ዚበሃል ዘበለ ነገራት ከኣ ካብዘን ኣቕራሽን ሓወልትን ዝነቐለ ምህዞን ጽውጽዎይን ጥራይ እዩ። ብተመራመርቲ ተጸኒዑ፡ ተገሚቱ ዝተበጽሐ መደምደምታ እንተደኣ ሃልዩ ከኣ፡ ካብ ጽውጽዎይ ንግስተ ሳባን ምንጊክን ዝተፈልየ ምስኡ ውን ርክብ ዚበሃል ኪህልዎ ዘይከኣል እዩ።

ናይ ኪዳነ ወልደ ክፍሌ ኣክሱም ናይ ዚብል ስነ-ቃል መግለጺ ካብቲ «ኣቢስ» ንዚብል ቃል እውን ተዋሂቡ ዘሎ መግለጽን ትርጉምን ዘይፍለ «ባዕለ ምህዞ» እዩ። ኣብኡ (ገጽ 199) ኣቢስ፤ (ኣቢሲን፤ ኣቢሲኒ፤ ኣቢሲንያ)፤ ንዚብል ቃል፡- «ስም-ነገድ» ወይ ዘሕበሽበሹ ኩሻውያን ምዃናም ግዲ ዚፈልጥ ኩይኑ፡ ብዙሕ ኣህተፍቲፉ ኣሎ። ከምቲ ልሙድ ካብ መጽሓፍ ቅዱስ ነቐሉ ከኣ፡- «ስመ፡ ነገድ፡ የኩሽ፡ ልጅ፡ የሳባ፡ ሳባዳይ፡ የናምሩድ — ወድ ሳባ፡ ካብ ሳባ ሰብዓይ፡ ደድሕሪ ናምሩድ» ምስበለ፡ ብገበታ ሓሶት ኪጉባእ ይጅምር። ኣቢስ ወይ ከለው ንዚ

ብሎ ክልተ ኣስማት ምእንቲ ኪእመነሉ ከኣ፡- “ ደኻ፡ ስሙ፡ ሰለሙ፡ ደባል፤ ደኻ፡ ተም፡ ቦታ፤ እንጂ፡ በቅዱስ፡ መጽሓፍ፡ ኣይገኝም። የሳባ፡ ዘፍል፡ ሳባ፡ እንጂ፡ ተባለች፡ የኣቢስም፡ ዘፍል፡ ኣቢሲንያ፡ ተባላለች። — ካልኣይ ስሙ [ንኣቢስ እዩ] ከለው ይበሃል፡ ክልቲሎም (ኣቢስ-ክለው)፡ ኣብ ታሪሽ እምበር ኣብ ቅዱስ መጽሓፍ ኣይርከቡን” ኪብል የህድድ።

ኣብዚ ኪስተበሃለሉ ዚግባእ ሓደ ነገር ኣሎ። ንሱ ከኣ ልክዕ ከምቲ ኣብ ቦታኡ እንርእዮ ናይ ሳባ ምህዞ፡ ንገለ ኣስማት ናይ ቦታን ናይ ጥንታውያን ህዝብታትን ተጠቂምካ ንደርባዊ ዕላማታትካ ዚውዕል ብስም ታሪሽ እውን ዚፍለጥ ምሁዝ ፍልስፍና ናይ ምፍጣር ዓቢ ብልሓትን ክእለትን እዩ። «ክለው» ናይ ብሓቂ ኣብ ታሪሽ ዘሎ ቃል እዩ። ስም ውልቀ-ሰባት ዘይኮነ፡ ስም ሓደ ካብ ከባቢ ከረን ንደቡብ ዘይሓለፈ፡ ብጃ እውን ዝመበቆሉ ናይ ዳሕረዎት ዘበናት ድሕሪ ልደት ክርስቶስ ዝኾነ ኤርትራዊ ህዝቢ እዩ ከኣ። ኣብ ሓያሎ ኤርትራውያን ናይ ከበሳን ቆላን ህዝብታት ናይ መበቆል ያታዊ ዑደታት፡ ሽዑ ንሽዑ ደድሕሪ «ቂያትን ሚዳትን» ዳርጋ ምስ ሶባ ኖባ ወይ ድሕረኡ ምስ በለው ዚስራዕ መበቆላዊ ህዝብና እዩ። ኤርትራዊ ያታ ከኣ፡ «ቀድሞ ንምድሪ ሓዘም ዝነበሩ ቂያትን ሚዳትን ዚበሃሉ ነበሩ» ኢሉ ንቐዳሞት ተቐማጦ ዝኾኑ ናራን ኩናማን ምስ ነገረ፡-

“ድሕሪኡም ሶባ ኖባ መጽሐ። ንሳተም ሓለፉ። ድሕሪኡም ከኣ በለውን ከለውን መጽሐ። ወዘተ…… እናበለ ብብጽምዲ ሓደ ድሕር ሓደ ካብ ዚጽብጽዎም ኣበሓጎታትና፡ ዓቢ ክፋል ህዝቢ ከለው እቲ ዝግበየ ክፋሎምኳ ተመሳሲሉን ተመጽዩን እንተኾነ፡ ገና ኣየጥፍኣን። ከመይ ኢሉ ደኣ «ክለው» ናይ ዘይነበረ «ኣቢስ» ካልኣይ ስም ይኸውን፤

ልክዕ ከምቲ ታሪሻዊ ህላው ንግስቲ ሳባን እስራኤላዊ ምንጊክ ወዳን ሓደ ግዜ ምስተማህዞ፡ ምስ ግዜን ኩነታትን እና ተጸባብቐን እና ተዓራረየን ምስከደ፡ ካብኡ ተበጊስካ ካልእ ምስኡ ዚገጥም መወዳእታ ዘይብሉ ጽውጽዎያት ምምሃዝን ምፍልሳፍን ጸገም ዘይነበር፡ ከምኡ እውን ኪዳነ ወ. ክፍሌ ከኣ «ኣቢስ» ምስ መሃዘ እቲ ካልእ ኣይጸገሞን፡- “ኣቢሲን፤ ኣቢሳውያን፤ ኣቢሲኒ፤ ኣቢሳዊ፤ ኣቢሲንያ፤ ሀገረ፤ ኣቢስ፤ ማለት፤ ነው፤ እስክንድርያ፤ እንደ፤ ማለት፤ ስምነቱም፤ ከዛፍና፤ ከተክል፤ የወጣ፤ ዝታዊ፤ ስም፤ ነው፤ ቢሲን፤ ቢሲና፤ የሚባል፤ ፍሬው፤ የወይን፤ ፍሬ፤ የሚያካክል፤ ጥሩ፤ ተክል፤ ለለ፤ ሕዝብ፤ እጅግ፤ ፍጹም፤ ጥቁር፤ እጅግም፤ ፍጹም፤ ቀይ፤ ሳይኾን፤ ደቡብ፤ ያለ፤ ማእከላዊ፤ ነው፤ ጣዕሙና፤ መልኩ፤ ደም፤ ገባቱ፤

ከመዐዛው፡ ጋራ፡ ደስ፡ ያለኛል። ለቢሲንም፡ ማለት፡ እንደ፡ ቢሲን፡ ፍሬ፡ የሚያምር፡ የቢሲን፡ ፍሬ፡ የሚመስል፡ ማእከላዊ፡ ሐብር፡ ያለው፡ ጥሩ፡ ደመ፡ ግቡ፡ ማለት፡ ነው። ስረጋል፡ የሚባለው፡ ነገድ፡ የሱዳን፡ ቀራጭ፡ እንደ፡ ገነ፡ መደገዝ ካርም፡ የአቢስ፡ ቀራጭ፡ ነው፡ ይባላል፤ ይኸውም፡ በቀርጽና፡ በመልክል፡ ገዱ፡ ይታወቃል። — “አቢሲን አቢሳውያን አቢሲን፡ አቢሳዊ እስክንድርጅ ከም ማለት። አሰማምያሉ ካብ ሉምን ካብ ተኸልን ዝወጽኦ ገታዊ ስም እዩ። ቢሲን፡ ብሰና ዚበሃል ፍረ፡ ንፍረ ወይኒ ዘመሳሰል ጽቡቕ ተኸሊ ኣሉ። ሕብሩ ምሒር ምሉእ ጸሊም፡ ምሒር ምሉእ ቀይሕ ዘይኮነ ድብን ዝበለ ማእከላይ እዩ። ጣዕሙን መልክዑን ደም ምምሳሉን ምስ ምዓዛሉ ባህ የብል። አቢሲን ማለት ከኣ ከም ብሰና፡ ፍረ ብሰና ንዚፈልጥ፡ ፍረ ብሰና ዚመስል ማእከላይ ሕብረ ዘለዎ፡ ጽቡቕ ዝኼሉ ማለት እዩ። ሰነጋል ዚበሃል ነገድ፡ ቁራጽ ሱዳን ከም ዝኾነ፡ ማዳጋስካር እውን ቁራጽ አቢስ እዩ ይበሃል። እዚ ከኣ ብቐርጽን ብፍሪ ነጹ መልክዕን ይፍለጥ”። ኪብል ንህዝብታት ሓበሻ ዘይመግለጺኡ ይህበ ጥራይ ዘይኮነስ «ብሰና» ኪብል እውን የካፍኦ።

ኤህ፡ ብሰናን መዓዛሉን ገነታዊ ኪበሃል እንድሕሪ ኩይኑ፡ አየ ናይ ተኸሊኸ ገሃነማዊ ኪኸውን እዩ፤ ንዝገጸባ ኣእዱግና፡ ኣባቕልና ብሰና ደቕሰና እንንሰንሰለን ንሰንክያ ምእንቲ ከጥፈኣልና ተባሂሉ እውን እና ተሰቀቐና እንቕሑሞ፡ ብርግጽ ተኸሊ ገነት ኩይኑ ወይ እውን ጽቡቕ መዓዛን ተፈታዊ ሕብርን ሃልዮዎ ዘይኮነስ ምስ ከፍኣና ጥራይ ኢና። ስርድ ኣቢልካ ዝተጠቐረ መግለጺ እዩ እምበኣር።

ደራሲ ናይ አቢስ መግለጺ አይጠፍኦን እዩ። እንተኾነ ግን፡ አምሓሩ ወይ ዘምሓርሓሩ ንሓበሻ (ትግርኛ ተዛራቢ) እቲ አውራ፡ እቲ ቀንዲ ኩሽ ስለዚ ከኣ እቲ ቀንዲ ኢትዮጵስ ምዃኑ ኪቐበሉ ስለ ዘይደልዩ ጥራይ እዩ። ማዳጋስካር ቁራጽ አቢስ ኢያ ምባል ከኣ፡ ትብ ጽሓፍ እያ ምእንቲ ምባል ጥራይ እዩ። ሕማም! ሕማም!

“አቢሲን፡ አቢሳውያን፡ አቢሲን፡ አቢሳዊ፡ አቢሲንያ” ወይ ከኣ በቲ ቅነዕ አደማምጸ «ዓድሓበሻ» ማለትስ እምበኣር።

“ንናይ ብሓቂ ኩሻውያን ዝተባህሉ ወይ ከኣ ብጠባያቶምን በቲ ዚቐመጡሉ ቦታታትን ንዝዓበዩ ንጸረ ‘ሳዕለዎት ኩሻ’ ዝተባህሉ ብኻልእ ኣዘራርባ ‘ኣገው’ ማለት እዩ። ብፍላይ ካብኣታቶም፡ ምስ ናይ መዋዕል ገዕዝ ካብ ካልኦት ናይ ቀረባ ህዝብታት [ኣገው ዘይኮኑ] እውን ብዝተወሰኹ ዓለታዊ ረጅሒታት፡ ምስ ሲማውያን

ከምድቕቻል፡ እቲ ናይ ሓበሻ መለረታዊ ዝኾነ ባለታ ተቐልቀለ”።

(ካርሉ ኮንቲ ሮሲኒ 1928 ገጽ 74)

ብዚብል ጥራይ ብብቕዓት ምተገልጸ።

ናይ ኣኸሱም ኩሽ ግን፡ ብዓለት ኪዕብልሉኳ ይኸኣሉ’ምበር፡ ዝላቶም ካብ ዝነበሩ ሓበሻት፡ ዘይሕክኸ ውርሻ ተቐቢሉም ነበሩ። ሓበሻት እቲ ንንግስነት ኣከሱም ዝወነነ ደቡብ ዓረባዊ ነገድ እዩ። ዝተፈላለዩ ላህጃታት እናተዛረቡ ንምድረ ኩሽ ዝመጽኡ ነገዳት ዓረብ ይኹን እቶም ዝተገዝኡ ደቀ-ባት፡ ‘ግእዝ’ ካብ ዚበሃል ካልእ ደቡብ ዓረባዊ ነገድ፡ እቲ ንሱውን ‘ግእዝ’ ዝተባህለ ጽሑፍ ቋቅቋ ተቐቢሎም ነበሩ። ኣብ ግዝኣተ-ሃጻይ ኣኸሱም ከኣ፡ ቋንቋ ግእዝ ሓፈሻዊ ነበረ። ሓበሻት እውን ስለዝተቐበሉዎ ከኣ ወላ ግእዝ እውን ባህሉም ነበረ። ስለዚ ከኣ ሓበሻት ዘይኮኑ ካልኦት ህዝብታት’ውን ኣብ ሓበሻዊ ባህሊ ይኣትዉ ነበሩ’ሞ፡ ዓቢ ክፋል ላዕለዎት ኩሽ እውን፡ መበቆሉ ከይተረፈ ከላዕ ምርሳዕ ፍጹም ኣሕበሽበሽ። ንውሉድ ወለዶ ከኣ ‘ሓበሻ እዩ’ በለ። ሓበሻዊ ባህሊ ሓያል ጽልዋ ስለ ዝነበሮ፡ ንናይ ከባ ቢኡ ህዝብታት ናይ ምሕብሽባሽ ቀጻሊ ሓይል’ውን ነበሮ። ሕጅ’ውን ኣለዎ።

ናይ ግዜና ህዝብታት ሓበሻ ናይ ደቡብ ዓረብ ሓበሻት ዘይኮኑስ፡ ንደቡብ ዓረባውያንን ባህልታቶምን ዝመጽዩ፡ ንሳቶም እውን በቲ ዝቐጸለ ኩሻዊ ማዕበላት ዝተመጽዩ ጥንታውያን ላዕለዎት ኩሽ፡ በብ ግዜኡ ዘሕበሽበሽ ሕውስዎስ ህዝቢ ኩሽ እዩ። ኣብዚ ቀረባ ዘበናት ኣብ ዓድሓበሻ ሰሎሞናዊ ያታ ምስተዘርግሐ “እስራኢላውያን ኢና” ክብል ዝተረኸበ’ውን እዚ ብኸምዚ ዘሕበሽበሽ ኩሻዊ ክፋል ነበረ። ናይ ግዜና ሓበሻ ኣብ ኤርትራን ኢትዮጵያን ሓያሉ ክፋላት የቐሙ። እቲ ንሳቶም ዝነብሩሉ ከኣ ዓዶም ስለዝኾነ “ዓድሓበሻ” እውን ይበሃል እዩ።

ናይ ኣባ ጋስፓሪኒ ኢትዮጵያ።

“ኣብ ጽባሕ ማይ ኣይሂ ሸቡ ንሸቡ ንገስነት ዝመስረተት። ንገስነታ ነባ ሓት ዓመታት ዘየቀረጸ። ካብ ገብጺ ክላዕ ህንጻዊ ምቅያናስ ዝስፍሐታ። ነገስታታ እውን ብኣምላሽ ዝተቐብሉ ምናልባት እውን ካብ ሰማያት ዝወረዱ «ስያማ» ለገዚ ኣገሂር» ወዘተ... ወዘተ... ዚብል ኣቀራርባን ኣሰኣእላን ብዛዕባ «ኢትዮጵያስ» ሓያሎ ኤርትራውያን ወይ ኢትዮጵያውያን ኩታ ኩሎም ኣፍቀርቲ ኢትዮጵያ ዝኾኑ ደቅሓበሻ ዘቐርቡዎ ልሙድን ዝበለዩን ስእሊ እዩ።

እዚኣቶም ንኢትዮጵያኦም ዝወቀጡ እንተወቀጡ ኣብ ዝሰቐሉዎ ሰማይ እውን እንተሰቐሉ ሕልፍ ኪብሎም ዝተረኽበ ሓዲስ ኣፍቃሪ ኢትዮጵያ ደኣ ረኽቡ። ኣባ ጋስፓሪኒ ገ.ማ. ዝተባህሉ ጸሓፊ። ኣብ ምስኣል ዓባይ ኢትዮጵያ ሕብሪ ወይ ብናይ ኣሰኣእላ ተክኒክ ጥራይ ከኣ ኣይኩኑን ዝዓዘዎም። በዞም ዚስዕቡ ዓበይቲ ተመራመርቲ ኬመስኩም እውን ስለ ዚርከቡ እምበር፡-

“ለዚህ ለታሪክ፡ መጽሐፋችን፡ መሠረት፡ ሆነው፡ የረዱን፡ መጻሕፍቶች፡ ከብዙዎቹ፡ ጥቂቶቹን፡ ከዚህ፡ ቀጥለን፡ እንጽፋለን።

1. *Storia d'Etiopia* — C. Conti Rossini.
2. *Prestomathia Arabica Meridionalis Epigraphica* — C.C. Rossini
3. *Epigraphische Denkmäler* — D. H. Müller.
4. *Die Abessinier in Arabien und Afrika* — Glaser.
5. *Deutsche Aksum-Expedition* — E. Littmann, D. Krencker, T.von Lüpke.
6. *Numismatica Axumita* — A. Anzani.
7. *Ricerche nel luogo dell'antica Adulis* — R. Paribeni.
8. *Storia della Letteratura Etiopica* — I. Guidi.
9. *Rerum Aethiopicarum Scriptores inediti a saeculo XVI ad XIX* — C. Beccari.
10. *Histoire politique et religieuse d'Abissinie* — J. B. Coulbeaux”
(ኣባ ጋስፓሪኒ ገ. ማ. 1953)።

እቲ ጉድ ግን ካብዞም ተሰሪዖም ዘለዉ ሊቃውንቲ፡ ንሓቶም እውን መፍቀርቲ ኢትዮጵያ መን፡ አበይ፡ እንታይ ከም ዝበለ ዚቐርብ ጭብጢ የልቦን። ዔራ ዝሃብካዮ ናብ ዚቐበል ህዝቢ ሓበሻ ዝቐንዐ እንደሓሉ ብማለት ግዲ ኩይኑ! በንጽፋ ግን፡—

“፩ — ከሰብታህ፡ እስከ፡ ጳ.አሪ፡ ፩ኛ፡ ድረስ፡ የነገሡ፡ የካም፡ ነገዶች፡ የሆኑ፡ የኩሽ፡ ዘሮች፡ ጽጂ፡ ነገሥታት፡ ናቸው።

፪ — ከአክሁናስ፡ ሳባ፡ ፪ኛ፡ ዝምሮ፡ እስከ፡ ማክዳ፡ ንግሥተ፡ አዚብ፡ ድረስ፡ የነገሡ፡ የሴም፡ ነገዶች፡ የሮቅማን፡ ልጆች፡ ሂደ፡ ነገሥታት፡ ናቸው።

፫ — ከቀዳማዊ፡ ምኒልክ፡ ዝምሮ፡ እስከ፡ ባዚን፡ ድረስ፡ የነገሡ፡ የምኒልክ፡ ዘሮች፡ ጽጂ፡ ነገሥታት፡ ናቸው።

1. ካብ ሰብታህ ክሳብ ጳ.አሪ 1ይ ዝነገሉ ነገደ ካም ዝኾኑ ዓለተ ኩሽ 22 ነገስታት እዮም።

2. ካብ አክሁናስ፡ ሳባ 2ይ ጀሚርካ ክሳብ መኻዳ፡ ንገስቲ አዚብ ዝነገሉ ነገዳት ሴም፡ ደቂ ዮቀማን 52 ነገስታት እዮም።

3. ካብ ምኒልክ ቀዳማዊ ጀሚርካ ክሳብ ባዚን ተወልዶ ምንጊክ 67 ነገስታት እዮም” (አባ ጋስፓሪኒ 1953፡ ለ፡ 1ይ ምዕ.)።

ሳባ ወዘተ... እናበልካ ንጽውጽዎይ ከም ስነ-ፍልጠታዊ ታሪኽ ምቕራብ ጥራይ ዘይኮነ፡—

፩ — ነሐስ፡ በሺህ፡ ጂ፤ ዓ፡ ዓለም፡ ግድም፡ በኢትዮጵያ፡ ነገሡ፡ (ገጽ፡ ፭)

፪ — ፒአንኪ፡ በ፯፻፳፡ ዓ፡ ዓ፡ ናፓታ፡ (ዓብያ)፡ ላይ፡ ነገሡ፡ (ገጽ፡ ፲፩)

፫ — ሻባካ፡ ከ፯፻፲፪፡ እስከ፡ ጂ፤ ዓ፡ ዓ፡ ባግብጽ፡ ላይ፡ ነገሡ፡ (ገጽ፡ ፲፩)

፬ — ሻባታካ፡ ከ፯፻፩፡ እስከ፡ ጂ፤ ዓ፡ ዓ፡ በግብጽ፡ ላይ፡ ነገሡ፡ (ገጽ፡ ፲፪)

፭ — ቲርሃካ፡ ከ፯፻፲፡ እስከ፡ ጂ፤ ዓ፡ ዓ፡ በግብጽ፡ ላይ፡ ነገሡ፡ (ገጽ፡ ፲፪)

፮ — ታንታሞን፡ ከ፯፻፳፫፡ እስከ፡ ጂ፤ ዓ፡ ዓ፡ በግብጽ፡ ላይ፡ ነገሡ፡ (ገጽ፡ ፲፪)

“1. ነሐስ ብሽሕን 600 ዓመተ ዓለም ኣቢሉ ነጊሱ።

2. ፒአንኪ ብ720 ዓ.ዓ. ኣብ ናፓታ «ናብያ» ነጊሱ።

3. ሻባካ ካብ 712 ክሳብ 700 ዓ.ዓ. ኣብ ግብጽ ነጊሱ።

4. ሻባታካ ካብ 701 ክሳብ 690 ዓ.ዓ. ኣብ ግብጽ ነጊሱ።

5. ቲርሃካ ካብ 690 ክሳብ 663 ዓ.ዓ. ኣብ ግብጽ ነጊሱ።

6. ታንታሞን ካብ 663 ክሳብ 655 ዓ.ዓ. ኣብ ግብጽ ነጊሱ።

(አባ ጋስፓሪኒ፡ 1953፡ ሐ፡ ምዕ. 2)።

እውን ይብሉ። ተጠቐሶም ስለዉ ተመራመርቲ ዘይቅበሉዎ፡ ኣብ ዝኾነ ዕቲብ ዝኾነ ኣቀራርባ ታሪኽ ቅቡል ዘይኩነ ዓመተ ዓለም ዝተባህለ ኣቋጽጽራን ናይ ምህዞ ኣስማት ነገስታትን ይዝርዝር። ብልክዕ ንኤውሮጳውያን እንተ ዚኸውን ከምዚ ዝበለ ጽውጽዎይ «ታሪኽ» ተባሂሉ ኣይምቐረበን። ርኡይ ንዕቀት ንህዝቢ ኣፍሪቃ!

ጽሑፍ አባ ጋስፓሪኒ፡ ካብቲ ናይ ሃለቃ ታየ ሕልፍ ብዝበለ ምህዞ ታሪኽ፡ መወዳእታ ዘይብሉ ኣስማት ነገስታት «ኢትዮጵያ» ጥራይ ኣይኩነን ዘቐርብ። ብሓደ ፍሉይ ምልክታ ጌሩ እቶም ነገስታት ዝነበሩላ፡ ዓባይን ጥንታዊትን ዝኾነት «ኢትዮጵያ» እውን እትበሃል ሃገር፡ ኣብ ቅድሚ ኣዲንትና ኩድጭ የብለልና። ከምዚ፡—

“መስታወቂያ። እነዚህ፡ የቆጠርናቸው፡ ነገሥታት፡ የመናገሻ፡ መኖሪያቸውን፡ ከዓረብ፡ አገር፡ ወይ፡ ኢትዮጵያ፡ ከኢትዮጵያ፡ ወይ፡ ግብጽ፡ ከግብጽ፡ ወይ፡ ናብያ፡ (ናፓታ)፡ ከናብያ፡ ወይ፡ ሚርኤ፡ ከሚርኤ፡ ወይ፡ አክሱም፡ ከአክሱም፡ ወይ፡ ላስታ፡ እያዘዋወሩ፡ የኢትዮጵያ፡ ነገሥታት፡ ተብለው፡ በየዘመናቸው፡ ነገሡዋል።”

“— እዞም ዝጸብጸብናዮም ነገስታት፡ ካብ ዓደዓረብ ንኢትዮጵያ ካብ ኢትዮጵያ ንግብጽ፡ ካብ ግብጽ ያብ «ናፓታ»፡ ካብ ኦባ ንመርወ፡ ነኽሱም፡ ካብኸሱም ንላስታ ማእከላይ ዝኾነ ምቕማጣም እና ቐደዖሩ ነገስታት ኢትዮጵያ እናተባህሉ ብብዘበሩም ነገሱ።”

አባ ጋስፓሪኒ ጉ. ማ. 1953 ለ፡ 1ይ ምዕ.)።

ዝኾነ ሰኣላይ፡ ዝኾነ ቀለም ይጠቐም፡ ብዝኾነ ሕብረ እውን የወሃህዳ፡ ካብዚኣ እትዓቢ፡ ካብዚኣ እትደምቐ ናይ ሕልሚ ኢትዮጵያ ኪስእል ኣይምኽኣለን።

ነቢ ኢሳያስ ኣብ ምዕ. 18፡ 1-2፡—

“አሕ! በዝንዋው ላፍላጋት ሊተዮቱ ዘርዘብ ልሉኸቱ እውን በተን ላብ ልዕሊ ማይ ዘንገፍፋ ናይ ጳጳርስ ዕብርታት [ጆላቡ] ብባሕሪ ዚልእኹ ዚዝ ዚዝ ናይ ዚብሉ ሕንዚዝ ዝኾነ ዓዲ ወይሉሉ! ኣንቱም ፈጣናት ተለላ ኹቲ፡ ናብታ ነዊሕ ዝቆመቱን ከደረይን ዝህዝባ ሃገር፡ ናብታ ካብ ሕጂ ኣትሒዙ ንኹሉሳዕ ተፈረሃይ ዝኾነ ህዝቢ ዘለዎ ናብታ ሓያልን ዕዉትን ብወሓይዝ ዝተ ሰንጠቐትን ሃገር ኪዱ……” (ኢሳ. 18፡ 1-2) ኪብል ይሕንሕን እዩ።

ኣብ ቦታኡን ተዘሪቡሉ እንተሉ፡ እቲ ጉዳይ ከምዚ ዚሰዕብ እዩ ነፍ፡-

“ህዝቢ ኩሽ [ኢትዮጵያውያን] ዋና ግብጺ ምስ ኩነ ዕብላላሉ ናብ ቀረባ ምብራቕ ዘርጊሑ ኣንጻር ዝነበረ ኣሲርያ ኪዳናት ምእንቲ ምቕስቃስ፡ ምስለ ነታቱ ንፍልስጢኤም [እስራኤል] ሰደደ……”

“……ንግብጺ ካበጽፋር ኣሲርያዊ ኣንበሳ ምእንቲ ምድሓን፡ ናጽነት እስራኤል ዚሰውኦ ስለ ዝነበረ፡ ኢሳያስ ተረር ዝኾነ ተቓውሞ ኣርሓዩ። ምድረ ኒል ከላ ወላኳ ኣብ መላእ ዓለም ዚድነቹ ፈላጣት እንተነበሩም ምጥፋሉ ኣይተረፎን። [ግብጺ ከላ] ወርደትን ድህለትን ቀመሰ (722-700 ቅ. ክ.)። ቀጺሉ ደርቂ፡ ድሕር ደርቂ እውን ወረር (670-660 ቅ. ክ.) ከላ ኣገጠሞ” (ላ ቢቢያ 1974፡ 1145፡ ኣብ ምልክታ)። ንበሊሕ ምስትውዓል ነቢ ኢሳያስ ኣብ ቅድሚ ኣሲርያ ደው ኪብል ዚኸእል ስሙር ግንባራት ኪህሉ ከም ዘይከእል ርኡይ ዝኾነ ነገር ነበረ። ኣብ ልዕሊ «ዓድ ጳል» ማለት ናይ ግብጺ ሓያል ኢትዮጵያ ኣንጠልጢሉ ዝነበረ ዘይድንጉ መከራ እውን ኣይተሓብአን። ንህዝቢ እስራኤል ከኣ፡ ንፋስ ኢትዮጵያዊት ግብጺ ከይለኸያ ኣስካሕከሐ።

ኣባ ጋስፓሪኒ፡ ምናልባት ምስታ ነምሓራ ኪፈጥሩሉም ዘደለዩ ኢትዮጵያ ምእንቲ ኪሰማምዓሉም ይኸውን፡ ነዚ ዘይናቱ መግለጺ ኪህቡሉ ይርከቡ፡-

“ደህ፡ በነቢዩ፡ ለፍ፡ የተረገረው፡ ሁናቲዋን፡ የሚያስታውቀው፡ የእግ ዚላብሔር፡ ቃል፡ ለኛ ክብረዋን፡ ኃይሏንና፡ ሥልጣኗን፡ የኢትዮጵያንም፡ ስሙ፡ ጥርነት፡ ያስረዳናል”። (ኣባ ጋስፓሪኒ፡ 1953፡ 13)።

“ — ንኹነታታ ዜፋልጥ እዚ ብኣፍ ነቢ ዝተነገረ ቃል እግዚአብሔር፡ ንኣና ክብራን ስልጣናን ጽቡቕ ስም ኢትዮጵያን የረድኣና” (ኣባ ጋስፓሪኒ፡ 1953፡ 13)። ብምባል።

ኣባ ጋስፓሪኒ እዚ «የኢትዮጵያ ታሪኽ» ዚብሉዎ ኣብ ኢትዮ

ጵያ ኩይኖም ዘይኩኑስ ኣብ ምድረ ኤርትራ ኩይኖም እዮም ጽሒፎም። ኤርትራ እትበሃል ሃገር ግን ነኣኦም ሃልያ ኣይትፈልጥን። ነዚ ጽሑፍ እዚ ከዳልዉ ከለዉ ዝነበረ መግቢቲ ኤርትራ እውን ነኣኦም ኣይንታዮምን እዩ። ነቶም «ኢትዮጵያውያን» እናበሉ ዚምህሩዎም ዝነበሩ ተመሃሮኦም እውን ኤርትራውያን ምዃኖም እኳን ኣይፈለጡሉምን። ዚውረርን ዚጉበጥን ዝነበረ ህዝቢ ኤርትራ “እጂ ጉይታይ” ኢሉ ነምሓራ ምእንቲ ኪግዘኣሉም ግን፡-

“ኣንዳንዳም፡ ተገዥና፡ ለገልጋይ፡ የሆነው፡ ሕዝብ፡ በየሥራውና፡ በየእውቀቱ፡ መንገሥቱንና፡ መሪውን፡ የሚረዳ፡ ማለት፡ ነው። ይህም፡ የመሰልነው፡ ታሪክ፡ ሁሉ፡ በእግዚአብሔር፡ ዘንድ፡ ዘወተር፡ የሚመነጭ፡ ሕጋዊ፡ ሥራው፡ ነው። ስለዚህ፡ እግዚአብሔር፡ ዕድሉና፡ ክፍሉ፡ ባንድ፡ ለገር፡ ላይ፡ እንዲኖር፡ ያደረገው፡ ሕዝብ፡ ሁሉ፡ እገሌ፡ የሴም፡ እገሌ፡ የካም፡ ዘር፡ እስላምና፡ ለማራ፡ ገላና፡ ሻንቅላ፡ ጉራጊና፡ ጉደላ፡ ለገውና፡ ቀማንታ፡ ቢለንና፡ ዓሣውርታ፡ መባባሉ፡ ቀርቶ፡ ተስማምቶ፡ እግዚአብሔር፡ የቀባውን፡ ንጉሡንና፡ መሪውን፡ ተከተሉ፡ በሰላም፡ መኖር፡ ይገባዋል፡ እንጂ፡ እንደ ቀጠርናቸውና፡ ዘርዘረን፡ እንዳስረዳነው፡ ለድርጎ፡ ስምና፡ ወገን፡ እየለየ፡ እርስበርሱ፡ መነቃቀፍ፡ የእግዚአብሔር፡ ሕግ፡ ለለመሆኑን፡ የሚስተው፡ የለም”።

“ — ኣገልጋልን ገዙእን ዝኹነ ንብሉ-ወከፍ ህዝቢ፡ ኣብ ሰበራሑን በብፍልጠቱን ንመንገስቱን ንመራሒቱን ዚሕገዝ ማለት እዩ። እዚ ዝመሰልናዮ ታሪኽ ኩሉ ከላ ወተሩ ካብ እግዚአብሔር ዝመንጨዉ ሕጋዊ ዝኾነ ተግባር እዩ። ምእንተዚ ከላ፡ እግዚአብሔር ኣብ ሓንቲ ሃገር ኪነብር ዕድሉን እጅሙን ዝገበረሉ ዘበለ ህዝቢ ኩሉ፡ እከላ ዓለተ ሴም እዩ፡ እከላ ዓለተ ካም እዩ፡ ኣስላማይን ኣምሓራን፡ ገላን ሻንቅላን፡ ጉራጊን ጉደላን፡ ኣገውን ቀማንታን፡ ቢለንን ዓሳዎርታን ምብህሃል ተረፋ ኪሰማማዕ፡ እግዚአብሔር ንዚቐብሉ ንጉሱን መራሒቱን ተኸቲሉ፡ ብሰላም ኪነብር ኣለዎ እምበር፡ ከምቲ ዝጽብጽብናዮን ዘርዘርና ዜረዳእናዮን ብምግባር፡ ሽምን ወገንን እናፈለየ ነጻሓድሕዱ ምውቕቕስ ናይ እግዚአብሔር ሕጊ ከም ዘይኩነ ዚሰሕተ ይልቦን” (ኣባ ጋስፓሪኒ ጉ. ማ. 1953፡ 155) ኪብሉ ይሰብኩ።

ጽሑፍ ኣባ ጋስፓሪኒ፡ ኣብ ህዝብታት ናይዚ ዞባ ብዘለዎ ርኡይ ንዕቅት ምእንቲ ምብራህ እንተ ዘይኩይኑ በቲ ዘሕፍር ዕላማታቱስ ዋጋ ዚወሃቦ እውን ኣይምነበረን። ዋጋ ዘይብሉ ስራሕ ምዃኑ፡ እቲ ኣብ መቐድም ዘሉ ወፊያስ ሕራይ ንግደፎ፡ እዚ ዚሰዕብ ኑዛዜግ ንተዓዘብ፡-

“አማርኛና፡ ተግርኛ፡ ሁለቱን፡ መደበኞች፡ የሆኑትን፡ የኢትዮጵያን፡ ቋንቋዎች፡ እንደተወለድሁበት፡ እንዳገራ፡ ቋንቋ፡ አድርጌ፡ አውቃቸዋለሁ። ወጣቶች፡ የሆኑት፡ ተማርቺዎች፡ ቋንቋቸውን፡ አውቁ፡ ሐሳባቸውንና፡ ምኞታቸውን፡ ገልጼ፡ ስለምፈጽምላቸው፡ ወደውኝ፡ ይኖራሉ። በመግባባትና፡ በመስማማትም፡ ተምህርታቸውን፡ ያረምዱ፡ ዝመር። እኔም፡ አባታቸው፡ ከትልቁና፡ ከትንሹ፡ የኢትዮጵያ፡ ሕዝብ፡ ሁሉ፡ በጠበቀ፡ ሰላማዊ፡ ፍቅር፡ ተዛምጃ፡ መንግሥተ፡ ኢትዮጵያን፡ አባት፡ ሀገረ፡ ኢትዮጵያን፡ እናት፡ አድርጌ፡ የኢትዮጵያን፡ ሀብት፡ ለብሼና፡ ጉርሼ፡ እኖራለሁ” (አባ ጋስፓሪኒ ጉ ማ. 1953፡ በመደምደም ተ)።

“አምሐርኛ፡ ተግርኛ ክልተሉ ናይ ኢትዮጵያ ወግዓዊ ቋንቋታት፡ ከምቲ ዝተወለድኩሉ ቋንቋ ሃገረይ ገረ እፈልጦ እየ። መንእሰያት ተመሃርይ እውን ቋንቋኦም ፈሊጦ፡ ሐሳባቶምን ተምሂቶምን እነደረ ስለዚፍጽመሉም ፈተሮ መሂ ይነብሩ። ብምርድዳእን ብምስምማዕን እውን ተምህርቶም ከማዕብሉ ጀመሩ። እነ ኣቦኦም ክላ ምስ ዓቢን ምስ ንእሽቶን «ህዝቢ ኢትዮጵያ» ዘበለ ብዝቐረበ ሰላማዊ ፍቅረ ተዛማዲ መንግስተ ኢትዮጵያ ኣቦ፡ ሃገረይ ኢትዮጵያ ክላ ኣይ ገረ ሃብቲ ኢትዮጵያ ለቢስን ጉሪስን ይነብር ኣሉኹ” (አባ ጋስፓሪኒ ጉ ማ. 1953፡ መደምደምያ...1 ተ)።

እቲ ጽሑፍ ብኹሉ ስነ-ሐሳቡ ምሒር ዘምሓርሓረ ኩይት እን ረኽቦ ብናይ ደራሲ ኣተና ጥራይ ኪኸውን ኣይኸእልን። ካልእ ዝዓ በየ ረጃሒ ኪህልዎ ኣለዎ። ንኣብነት እዚ ዚስዕብ ተወሳኺ ኑዛዚ ንርእ፡-

“ምንም፡ ያገሩን፡ ቋንቋ፡ አማርኛና፡ ተግርኛን፡ አጣርተ፡ ቢያውቀስ፡ የለው፡ አገር፡ ታሪክ፡ ለመጻፍ፡ እንደት፡ ደፈረ፡ ብሉ፡ ሰው፡ ያማኝ፡ ይሆን፤ የሚሉት፡ ሐሳብ፡ እንደገና፡ በልቤ፡ ተደቅናብኝ፡ ታሪኩን፡ ለመጻፍ፡ ተቼው፡ ነበር። ነገር፡ ግን፡ ይህን፡ ሐሳቤንና፡ ምኞቲን፡ ለሁለት፡ ኢትዮጵያውያን፡ ሊቃውንት፡ ባካፍላቸው፡ ‘ተለውሮ፡ ይኖር፡ የነበረው፡ ጥንታዊና፡ ንጉሣዊ፡ ታሪካችን፡ ተገልጾ፡ መላው፡ የኢትዮጵያ፡ ሕዝብ፡ የሚያውቀው፡ በተምህርት፡ ቤት፡ ያሉ ተም፡ ወጣቶች፡ የሚያጠኑት፡ ከሆነስ፡ እኛም፡ ደስ፡ ብሉን፡ በልባዊ፡ ፈቃዳችን፡ እንረዳሃለን’ ብለው፡ አደፋፈሩኝ።

“ — ወላኳ ቋንቋ ሃገር፡ አምሐርኛን ተግርኛን ኣጻርፖ ይፍለጥ፡ ናይ ሰብ ሃገር ከመይሉ ታሪኽ ክጽሓፍ ደፈሩ፡ ኢሉዶ ኮን ሰብ ይሓምየኒ፡ ዚብል ሐሳባት ከም ብሓድሽ ኣብ ልበይ ተገቲሩኒ፡ እቲ ታሪኽ ምጽሓፍ ገዲፈሮ ነረ። ሐሳብይን ተም

ኒተይን ንክልተ ኢትዮጵያውያን ሊቃውንቲ ምስክራልኩዎም ግን፡ ‘ተሓቢሉ ዚነብር ዝነበረ ናይ ጥንቲ ንጉሣዊ ታሪኽና ተቃሊዑ፡ ምሉእ ህዝቢ ኢትዮጵያ ዚፈልጦን ኣብ በት ተምህርቲ ክላ መንእሰያት ዚጽንዑ ካብ ኮነስ፡ ንሕናውን ባህሊሉና፡ ብናይ ልቢ ድላይና ንሕገዝ’ ኢሉም ኣተባብሮ”።

(አባ ጋስፓሪኒ ጉ ማ. 1953፡ መደምደም ታ...1 ሃ)።

ጭው ዝበለ ኣምሓራዊ ድርሰት እምበኣር፡ ብድሕሪ መጋረጃ! እቶም ኢትዮጵያውያን “መምህር ኣባ ኣሰፋው ኣንዳርጌ፡ ኣቶ ገዳሙ ወልደ ጊዮርጊስ” ይበሃሉ።

ብዛዕባ’ቶም ካልኣት ሓበኻውያን ዝበልኩዎም ደረሰቲ ኣብዚ ቀለም ከጥፍእ ኣይደለኹን፡ ኩላቶም፡ ኣብ ቅድሚ ወራሪት ኢትዮጵያ ገለ ጸጋ ሞገስ ምእንቲ ምርካብ ዚገብሩዎ ዝነበሩ ብዓቕን ጥራይ ካብዚ ዚፍለ ኣበስ-ቀደስ ምዃኑ ስለ ዝመዘንኩ። ብዘይካ ናይ ሃለቃ ታየ። ናይ ሃለቃ ታየ ስራሕ ካብ ጽውጽዋይ ሕልፍ ኢሉ ዓቢ ናይ ምሕሳው ጠባይ ኣለዎ። ሓንቲ ብቐጻሊ ካብ መጀመርታ ክሳብ መወዳ እታ ዝጠቐሳ ምንጭ ከኣ ክብረ ነገስት እያ። ብዛዕባ ክብረ ነገስት ግን ኣብ ቦታሉ ተዘራቡሉ ኣሉ።

ሐሙሻይ ክፍሊ
ሐበሻን ዓድ ሐበሻን
(አቢሲኒያ)

ሐበሻት።

ብዛዕባ ኢትዮጵያን ትርጉሙን ተዘሪቡ። መዓሰ፡ አበይ፡ ብመን ዝተዋህበ ትርጉማት እውን ተራእዩ። «ሐበሻ» ዚብል ዘረባ እውን ምስኡ ዚኸይድ ስለ ዝኾነ፡ ምስኡ ኪበርህ ይግባእ እሞ፡ ወላኳ አብ ካልእ አርእስቲ አቐዲሙ ሸፈፍ እንተተባህለ ብዝሓጸረ መገዲ ደጊ ምካ ምርእዩ ኬድሊ እዩ።

አብ ታሪኽ ምፍጣር ግዝእቲ ኤርትራ ዓቢ እጃም ዝነበሮ፡ ናይ መፋርቕ 19 ክብሩ ካህን ቀሺ ሳፕቶ ከም ዝጸሓፎ፡

“ዓድ ሐበሻ [አቢሲኒያ] ማለት፡ ብምትሕውዋስ ብዙሓት ዓለታት ዝቐመ እኸበዛብ ዚብል ተርጉም ዘለዎ ናይ ዓረብ «ሐበሻ» ዝመጽሉ፡ ኣዕራብ እውን ንገለ ህዝብታት ዚህቡዎ ሓደ ዓይነት ኣስተንዕቐ እዩ።

“ዓድሐበሻን ሐበሻን ዚብል መጻውዒ ኣብቲ ዓዲ [ኣብ ዓድሐበሻ] ዚጽ ወር ከሓ፡ ተርጉም ናይቲ ቃል ከይፈለጡ ጥራይ ዘይኮነስ፡ ምእንቲ ምስተንገባኦ ኢሉም እውን ኢውርዳውያን ስለ ዘየዘውተሩዎ እዩ”።

(ጁዘፕ ሳፕቶ፡ ኢትዮጵያ፡ ገጽ 3)።

ኢሉ ኔሩ።

ካብኡ ጽንሕ ኢሉ በ1888-1890 ተጻሒፉ፡ በ1987፡ ብሓልዮት ያዕቆብ በዩን ተሓቲሙ ኣብ ዝተዘርገሐ «ታሪኽ ኢትዮጵያ» ዝተባ ህለ ትግርኛዊ ጽሑፍ ከሓ፡ ሓደ ደብተራ ፍስሓ ጊዮርጊስ ዝተባህለ ወድ ዓድዋ፡ “ሐበሻ ማለት፡ ጥርቀመ ሓለሾ ማለት እዩ..... ኣዕራብን ኣም ሓሪን ረኽብቲ ዘረባ ስለ ዝኾነ ‘ሐበሻ’ ኢሉም ሰምዮሙዎ..... ሰዓብቲ መሓ መድ፡ ጸላእቲ ጦብዮታት [ኢትዮጵያውያን] ብምኽናም እዚ ቃል ኣሕስር ከይኮነ ኣይተርፍን” ኪብል ይገልጽ።

(ያዕቆብ በዩን፡ 1987፡ ገጽ 2-3)።

እቲ ሓቂኳ “ዓድሐበሻ [አቢሲኒያ] ማለት፡ ሐበሻት ናይ ዚበሃሉ፡ ንገለ ክፋል ዓድ ሐበሻ ዝገዝሉ ህዝቢ ደቡብ ዓረብ ስም” እንተኾነ፡ (ኮራዶ ሮሲ 1935፡ ገጽ 9)።

ብዛዕባ ዘይትርጉሙ ናይ ምሃብ መበቆልስ ምናልባት ከምኡ'ውን ኪኸውን ይኸእል፡ ከምቲ ቀጺሉ ዚርእ፡ ብምጽይያቕ ወይ ብምጭፍላቕ ናይቲ ቃል እውን እንተ ዘይኮይነስ።

እናሻዊ ዝኾነ ትርጉሙ ንወሰን ብዝገደፍካ ግን «ጥርቅመ ሓለሾ» ዚብል መግለጺ እቲ ልክዕ ምኾነ፡ ከም ዓቢ ክፍል ኩሻዊ ህዝቢ መጠን። ንደብተራ ጂዮርጂስ ንኣገፊ መገድኻ ምስ እትዕዘብ ከኣ ነምሓራ'ውን ምስ ኣዕራብ ከም ንዓቕቲ ህዝቢ ሓበሻ ይወስዶም። ኣገዳሲ ሓበረታ። ምኽንያቱ ከኣ፡ እዚ ሓደ ካብቲ ንዑቕ ሓበሻ ምዃን ጸሊእካ፡ እቲ ዝተቐደሰ ኢትዮጵያዊ ክትከውን ምኽንያት እውን ኪኸውን ስለ ዝኸእል።

ኩሎም ተመራመራትን ምሁራትን ከም ዚሰማምዑሉ፡ ደቡብ ዓረብ፡ ማለት እዚ ናይ ሎሚ የመናት፡ ካብ ሰሜን ዓረብ ፍልይ ዝበለ፡ ነንሓድሕዱ ግን ብቐረባ ዝተቐራረበ ላህጂታት ዚዛረቡ፡ ሴማውያን ዝተባህሉ ነገዳት ይነብሩሉ ነበሩ። ኣብ ሴማዊ ዓለም ከኣ ርእሱ ዝኸ ኣለ፡ ካብቶም ካልኣት ሴማውያን እውን ዝተፈልየ ኣሃዱ ያኢ የቐሙ ነበሩ። ኣገዳሲ ዝኾነ ናይ ንግድ ምንቅስቃሳት ከኣ ኣማዕበሉ። ኣውራ ናይ መገዶም መስመር ናብ ምብራቕዊ ገምገም ማእከላይ ባሕርን ናብ ከባቢ ፈለግ ኤውፍራጥስን ዝቐንዐ ነበረ። ጸኒሖም ንግዶም ንዓድ ህንዲ እውን ከይተረፈ ኣቕንዑዎ።

እዚ ንማእከላይ ባሕርን ንዓድ ህንድን ንግዳዊ ርክቦም፡ ምስቲ ዓበይቲ ስልጣነታት ኣላለዮም እሞ፡ ፍረ ጽልዋታቱ እውን ኣርእዮ። ኣብ ዓይ ዘበን ቅኩ፡ ኣቢሉ ከኣ ኣብ የመን፡ ብሲቪላውን ፖለቲካውን ኣወዳድባ ዝተፈላለየ ደርብታት ዘለዎ ርሻናት፡ ዝተራቐቐ ስርዓት መስኖ፡ ኮታ ሓደ ናቱ ጠባይ ዘለዎ ክብ ዝበለ ስልጣን ድሮ ዓምቢቡ ነበረ።

እቶም ደፋራት ባሕሪይናታቱ ምስ ገማግም ኣፍሪቃ'ውን ኣላለዮም። ምስ ግዜ፡ ናይ ምጅላብ ክእለቶም እውን ምስ ተመሓየሽ ከኣ ደቡብ ዓረባውያን ንገማግም ምብራቕ ኣፍሪቃ ተዘርግሖም። ኣብ ቀዳማይ ዘበን ድኩ እኳ ኣብዚ ናይ ሕጂ ታንዛንያ ከም ዝጐይተቱ ይፍለጥ።

ካብ ሓያሎ ዘበናት ቅ፡ል፡ክ፡ ከኣ፡ ደቡብ ዓረባውያን ኣብ ምዕራባዊ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ዓብሊሎም ነበሩ። ኣብ ከባቢ ሽግሹግ

ዓሰብ ዝነበረ «ሳባ» ኣብ ግራር ዝነበረት «ሰባት» ካብ ዓጊግ ንደቡብ ኣቢላ ዝነበረት «ሰባይቲኮን» ወዘተ.... ዚበሃላ ሰባውያን ከተማታ ቶም ምዕቡላት ነበሩ። ህይወትን ትንፋስን ናይዚን ካልእ ከምኡ ዝበለ ባሕራዊ ከተማታትን ከኣ፡ ኤርትራዊ የብስ ማለት፡ ቅድም ጐላጉል ጸኒሖ ከኣ ከበሳታት ኤርትራ ነበረ።

ጐጭ ሓርማዝ፡ ገላዩ፡ ዕጣን ወዘተ..... እቲ ዚግፈጥ ዝነበረ ቀንዲ ቐንዲ ተነጋዲ ሃብቲ ነበረ። ምብራቕዊ ቆላታት ኤርትራ ኣብ ዚዝሕለሉ ከበሳ ዚውዱ፡ ከበሳ ኣብ ዚዝሕለሉ ወቕቲ፡ ቆላታት ዚውዱ ስለ ዝኾነ ከኣ፡ ደቡብ ዓረባውያን ንኸበሳ'ውን ፈለጡዎ። ዋሕዚ የመናውያን እናጸዓቐ ከደ። ኣብ ከበሳ ከኣ ሕርሻውን ንግዳውን ወተሃደራውን ንቑጣታት ኣቐመ። ናብቲ ዝያዳ ዕጣናትን ጐጭ ሓርማዝን ዚረኽቡሉ፡ ንምዕራብ'ውን ክሳዕ ዶብ ኒል ተዘርግሖ።

ደቡብዓረባዊ ሕመረታት ከኣ በብቐሩብ ሰሰነ እሞ፡ ንደቡብ መረብን በለሳን ኣቢሎ'ውን ኣጋፈሖ። ብቐጽሪ ብምብዛሓምን ምስ ደቀባት ብምድቓሎምን፡ ንኣፍሪቃ ከም ዓዶም ወሲዶማ ብነገዳት ቆሙ። ብሴማውያን ናይ ደቡብ ዓረብ ዝቐመ ገዛኢ ደርብን ብደቀባት ዝቐመ ግዙእ ደርብን ከኣ ተፈጥረ።

ህስስ ዘበለ ስእለ ስልጣን ደቡብ ዓረብ ኣብ ኣፍሪቃ ተተኸለ፡ ነቶም ገዛእቲ ነገዳት ዓብሊሉ ንግስነት ዝመስረተ ሓያል ደቡብ ዓረባዊ ነገድ፡ ሓደ ካብ «ሎሂያ» ዝተባህለ ነገድ ነበረ። ካልእ ኣገዳሲ ነገድ'ውን ነገድ «ግእዝ» ኣብ ሽመዛና ዝሰፈረ ዚበሃል ነበረ።

ደቡብ ዓረባውያን ነቲ ዝሓዙዎ ምድርታት ንመዘከርታ ምድርታት ዓዶም ይሰምዩዎ ስለ ዝነበሩ፡ ኣብዚ ግዜ'ዚ ከይተረፈ፡ ኣብ ኤርትራ ይኹን ኣብ ትግራይ፡-

— ሓውዛን	ዝነበረ	ሓውዚን
— ሰሓርታን	»	ሰሓርቲ
— ሳርዋን	»	ሰራው፡ ሰራዩ
— ሊበን	»	ሊባን
— ኣሕስያሕ	»	ኣሕስኣ፡ ስያሕ

ወዘተ..... ወዘተ..... ዚበሃል ንረክብ።

ደቡብ ዓረባውያን መራሕቲ ነገዳት እቲ ብሰብን [ግልጽታት] ብኻልእ ሃብትን ዝቐመ ግብሪ እናዋጽኡ ናብ መበቆላዊ ዓዶም ምልእኹ ዝስራሖም «ተገውቲ» እውን ስለ ዝነበሩ፡ ብደቡብ ዓረባዊ ቋንቋ ነጋሲ ኣብ ስላነ ከእ «ነገስታት» ወይ ነጋሲያን ይበሃሉ ነበሩ።

ስልጣን ንጉስ ሳባ ኣብ ዓድ ዓረብ ይዓርብ፡ ናይ ኣፍሪቃ ደቡብ ዓረባውያን ከእ ብርእሶም ሓዲሮም ነጻ ይኾኑ እሞ፡ ሓደ ነጋሲ፡ ንኹሉም ነገስት ጠርኒፋ «ንጉስ ነገስት» ብዚብል፡ ንግስነት ይምስርት። ነገስ ዚበሃል ግሲ ካብ ተገወ ናብ «አዘዘ» ዚብል ትርጉም በብቐሩብ ተለዊጡ ማለት፡ ንጉስ ነገስት ካብ ነገደ «ሓበሻት» ጥራይ ይወጽእ ስለዝነበረ ከእ፡ እቲ ንግስነት ሓበሻት ይበሃል ነበረ። እዚ ዞባ ከእ፡ «ዓረቢያ፡ ባቢሉያ»፡ ወዘተ.... «ዓድ ሓበሻት» እውን ምእንቲ ምባል «ሓበሻያ» ተባህለ። ኣብቲ ዝተናወሐ ኣጠቓቕማን እተን ክልተ ዳሕረዎት ድምጺ (ሺያ) እውን «ሻ» ብዚብል ድምጺ ስለ ዝተጠርነፋ ከእ «ሓበሻ» ተባህለ። ብፈረንጂ እውን «ኣቢሲና፡ ኣቢሲን፡ ኣቢሲያ»፡ ስለዚ ከእ፡

«ኣቢሲያ [ዓድ ሓበሻ ወይ ሓበሻያ] ካብ ሓበሻት፡ ማለት ኣብ ተገረ ካብ ዝዓብለለ ስም ሓደ ሲማዊ ህዝቢ ዝመጽእ እዩ። ብታሪኻዊ ምክንያት ካብቲ ናይ ቀድሞ ዶባቱ እና ኣስፋሕፈሐ ከደ..... ኣራሪያ፡ ኣጠራቕመ ካብ ዚብል ናይ ዓረብ «ሓበሻ» ስለዚ ከእ «ሓበሻ» ማለት፡ ደቀ ሓደ ነገድ ነዘይ ኮኑ ሕውስዋስ ህዝብታት ዝበሃል ዘረባ ከእ፡ መሰረተ ይበሉን።»

(ካርሉ ኮንቲ ሮሲኒ፡ 1937፡ 12)

«ወላኳ ኣብ ናሉይ መዋዕል «ሓበሻ» ነቲ ናይ ገብጺ ኩሽ፡ ነቲ ናይ ገሪኽ ንክደርተ ህዝብታት ኣፍሪቃ ዚወሃብ ‘ኢዮጽዶ’ ዘስምዕ ተርጉም እውን ይበሉ ምዕ እንተነበረ።» (ካርሉ ኮንቲ ሮሲኒ፡ 1928፡ 34)።

ናይ ሓበሻት መጠረብታ ማእከል ኣክሱም ትበሃል ነበረት። ኩሉ ግዝኣት ኣክሱም፡ መንግስቲ ኣክሱም ከእ፡ ግዝኣት ሓበሻ፡ መንግስቲ ሓበሻ እውን ይበሃል ነበረ። ንግስነት ኣክሱምን ዋናታቱ ሓበሻን ግን ገለ ገለ ኣሰራት (ፈደል፡ ቋንቋ፡ ውሑድ ሓወልትን እምነጽሑፍን፡ ዝወሓደ ኣቕራሽን) ጥራይ ከም ሓድጊ ገዲሮም፡ ካልእ ኣሰር ዚበሃል ከይሓደጉ፡ ኣብ መስርሕ ታሪኽ ትሂሞም በነኑ። ካብኡ ተረፈ ግን፡

“ንዓዊሕ ገዚ ዝኣክል፡ ሊወርዳውያን ተመረመርቲ እውን ከይተረፈ፡ ነቲ ስም «ሓበሻ» ካብ ዚብል ሱር ቃል ዝበቐለሞ፡ ምናልባት ዝተጠራቐመ

ወይ ሕውስዋስ ህዝብታት፡ ሊልካ ዚተርጉም መሰሉም። ሓበሻ ገን ኣቐዲመ ካብ ቀድሞ-መዋዕል ክርስትና ኣተሒዙ፡ ብሳባዊ እምነጽሑፋት ዝተመስከረ፡ ንሰሚን ዓድሓበሻ ገዚኡ ናይ ዝነበረ ስም ደቡብ ዓረባዊ ህዝቢ ‘ሓበሳት’ እዩ።»

(ኤንፔክሎፕዲያ ትሪካኒ፡ 1929፡ 1ይ ቅጽ፡ 79)።

ሐበሻን ምሕብሽባሽን።

ነገዳት ደቡብ ዓረብ ንምድረ ኤርትራ ኣብ ዝረገጹሉን ብብቐ ሩብ'ውን ኣብ ዝተዘርግሑሉን ግዜ፡ ኣብቲ ቆላታት ዝጸንሑዎም ደቀ ባት ህዝብታት መን ምዃኖም ብርግጽ ኪፍለጥኳ እንተ ዘይተኻእሉ፡ ኣብ ከበሳታትስ ላዕለዎት ኩሽ ዚበሃሉ ጸንሕዎም፡ ካብዚኣም ብሰን ሒትን ሰራየን ዝሓዙ ህዝብታት ናራን ኩናማን ነበሩ። እቲ ምድቕ ቃላት ዝተጀመረ ከኣ ምስ ክፋላት ናይዞም ህዝብታት እዚኣቶም ምዃኑ እዩ። ላዕለዎት ኩሽ ኣብ ዝባናት ኤርትራ ጥራይ ዘይኮነስ፡ ካብኡ ንደ ቡብ ኣብዚ ናይ ሎሚ ትግራይን ካልእ ከበሳታትን ዝሓዙ እውን ነበሩ። ናይ ምዕራብ ቀይሕ ባሕሪ ኩሻውያን ሓደ ደኣመት ወይ ደዓመት ዝተባህለ ብጽኑዕ ዝተወደበ ስርወ-ንግስነት ከም ዝነበርም ኬረድእ ዚፍትን ዘረባታት'ውን ሎሚ ይቐልቀል ኣሎ።

ሐበሻት ዝርገሑኦም ቀጺሎም፡ ማእከሎም እውን ኣብ ደቡብ በለሳ መረብ፡ ኣበሽሱም ምስ ኮነ፡ ምስ ላዕለዎት ኩሽ ዝያዳ ናይ ዓለት ምድብላቕ ገበሩ። ወትሩ ግዜ ግን ኣብ መንፃ ገዛእትን ተገዛእትን ዚፍጸም ዝነበረ፡ ኩነታት ዝገደዱ፡ ዘይተርፍ ምድቕቃላት ድኣ እምበር፡ ብመደብ ዝተዓለመን ኣልማምን ኔሩ ኪኸውን ኣይክእልን። ስልጣነ ኣኸሱም፡-

“ብርግጽ ናይ ውሑዓት ስልጣነ፡ እቲ ብጸለምትን ብኩሻውያንን ዝቐመ ሓፋሽ ወተሮ ግዜ ኣብ ናይ ተሓት ኩነት ዚነበረሉ፡ ባርባራዊ ኣሰር እውን ዘይ ጉደሉ ስልጣነ ነበረ። ወላ ከምሉውን ይኹን ገን፡ ኤርትራን ተግራይን ከኣ ኣብቲ ዓቢ ስነጥንታዊ ስኣሊ እውን ክንድቲ ዘየኸፍእ” (ካርሎ ኮንቲ ሮሲኒ፡ 1937፡ 44)።

እኳ እንተኾነ ጭው ዝበለ ግልፃዊ ሕብረተሰብ እምበር ካልእ ኣይነበረን። ከምሉ ክንዲ ዝኾነ ከኣ ሕብረተሰብ ኣኸሱም

- ነቲ ኣደባባይ ብዝቐመ ዘይተዳቐሉ ሴማውያን፡
- ካልኣዊ ዝደረጃኡ ስልጣናት ብዝሓዙ ብሕብረ ቆርብቶም እውን ፍልይ ዝበሉ፡ ነቲ ማእከላይ ጸፍሒ ናይቲ ሕብረተሰብ ዝቐመ ሃናፍጽ፡
- ብብዝሒ ምኽንያት ምስ ንውሓት መዋዕል እና ዓብለለ

ዚኸይድ፡ መብዛሕትኡ ላዕለዋይ ኩሽ ግልፆ ብዝሾነ ሓፋሽ ዝቐመ፡ ደርቦዓለታዊ ሕብረተ-ሰብ ነበረ፡ ሕብ ረተሰብ ኣኸሱም።

ደቡብ ዓረባዊ ዋሕዚ ስድራታት እናዛሕተለ፡ ዓረባዊ ባእታ ብኩሻዊ ባእታ ዝያዳ እና ተመጽዮ ይኸይድ። ሓፋሽ ኩሽ ንውሑዳት ገዛእትን ሃናፍጽምን መጽዮ እናመሳሰለ ይኸይድ። ኣኸሱም ኣብ ዝዓ ረበትሉ ግዜ እቲ ምምስባል ተዛዚሙ ነበረ።

ኣቐዲሙ ኣብ ቅድመ ኢስላም ኣብ ዝነበረት ዓድዓረብ ዝነበረ ደርፍታት ከይተረፈ፡- ሓበሻ ማለት ካብ ኣዕራብ ዝተፈልየ ጭው ዝበለ ኣፍሪቃዊ ምዃኑ ይገልጽ። ብዛዕባ ናይ ገዛኢ ደርቢ ጥንታዊ መለለዪ ጠባይ'ውን እኳ'ኳ ኣይውካእን። ኣብ ግዜ መሓመድ እሞ ከኣ፡ ሓበሻ ማለት፡- «ኣሰወድ — ጸሊም» ማለት ጥራይ ዘስምዕ ከላዕ ምዃን ዝበጽሖ ነበረ። ስለዚ ከኣ «ኣብ መንገድ ካብ ሲማውያን ዝተወልዱን ደቀ ባተን ብዝተገብረ ምድቕቻላት እዚ ናይ ሉሚ ህዝቢ ሓበሻ ለሃኹ»።

(ካርሉ ኮንቲ ሮሲኒ 1937፡ 42)።

ካብ ገዛእቶም ሓበሻት ብዝወረሱም ስም «ሓበሻ ኪበሃሉ ዝበቐዑ ክፋ ላት ላዕለዋይ ኩሽ ንን ብዘርኢ እኳ ምሉእ ብምሉእ ይዓብልሉ እምበር፡ ብባ ህልስ ተዓብሊሉምን ሲማዊ ባህሉ-ጥበባት እውን ወረሶምን ደኣ ተረፉ። እዚ ባህላዊ ስርጸት'ዚ ከኣ ንኩሻዊ መበቐላቶም ኣረሲው «ሲማውያን ኢና» ኢሉም ከም ዝሓምኑ ክላዕ ምግባር ሓደልን ፍጹምን ነበረ እሞ፡ እዚ እምነት'ዚ እውን ብገደኡ ገና ናብ ሲማዊ ባህሊ ንዘይሓተወ ናይ ክባቢሉ ኩሻውያን ናይ «ምስይ ምደም» ስሕበትን ሓደልን ነበር፡ ገና እውን ኣለዎ። እቲ 'ኣውራ ግዳይ ከኣ ገና እቲ ብላዕለዋይ ወይ ኣውራ ኩሽ እውን ዚፍለጥ ህዝብታት ኣገው ነበረ፡-

«ኣገው ቀንዲ መበቐልቱ ናይ ዝነበሩ ዘስዮምዮመ ባላታ ምስተቐበሉ፡ ብሓሉ ተመጽዮም እውን ምስተመሳሰሉን ከኣ፡ ገለ ጉጅለታት ጥራይ ኣብ ዓድ ሓበሻ፡ ኣብዚን ኣብቲን ቋንቋኣዊ ደሲታት ኩይናም መምስ ቋንቋኦም ተዓቀቡ»።

(ካርሉ ኮንቲ ሮሲኒ 1937፡ 135)።

ቋንቋኦቶም ዝዓቀቡ ደሲታት ኩሽ ዚበሃሉ ዘለዉ፡-

- ኣብ ደቡብ ትግራይ፡- ኣብ ላስታ፡ ኣበርገለ፡ ሰሎሞ፡ ቦራ።
- ኣብ ኤርትራ፡- በንስ ወይ ቢለን ወይ ከኣ ቤት ታርቀ።
- ምዕራባዊ ጉጅለ፡- ፍላሻ፡ ኬማንት፡ ናይ ቋራ ኣገው።
- ኣብ ኣገው ምድር ብመላኡ፡- ኣዌያ፡ ዳሞት።

ወዘተ..... እዮም።

ናይ ሉሚ ሓበሻ እምበኣር ሲማዊ ባህሊ ብምቕባል ዘሕበሽበሹን ብዘሕበሽበሹ ተጸልዮምን ተሓዊሶምን ዘሕበሽበሹን እምበር፡ ኣብ ዝሃለዉ ሃልዮም እቶም ናይ ብሓቂ ሓበሻ ኣይኮኑን። ናይ ሉሚ ሓበሻ መብዛሕትኦም ወይ ኩሉም ብኩሻውያን ህዝብታት ዝቐሙ እዮም።

ንኣብነት ኣብ ኤርትራ ዚርከቡ ሓበሻ ብዝተሓወዱን ብዝተ ደራረቡን፡-

- ታሕተዎት ኩሽ፡
- ሰሚኖት ኩሽ፡
- ላዕለዎት ኩሽ፡
- ብኻልኣት ኩሽ እውን፡

ዝቐሙ እዮም።

ሻድሻይ ክፍሊ
መበቆል ጽውጽዋይ ንግስተ ሳባን
አጠላልፋኡን ብሐጺር።

ንግስነት አርወ።

ብኻልእ አዘራርባ ንግስነት ገበል ማለት እዩ። “ብዘበን ገበል ዝሃበኒ ተቐበል” ዚብል ምስላ ቀዳሞት ከእ ነዚ ዚገነዘር ይመስል።

አብ ምድረ ሓበሻ ሓደ ከም ኣምላኽ ዚስገደሉ ሓያልን ዓብን ገበል ያኢ ነበረ፤ ሓንቲ ጽብቕቲ ጎርዞ ንል-ንጉስ ከእ ነበረት። እቲ ንጉስ ኣቦ እታ ንል፤ ስሙ ኣብቲ ታሪኽ... የሎን። እታ ንል ግን ትውልዳ ካብ ሓደ መደባይ ዝተባህለ ኣብዚ ናይ ሎሚ መደባይ ታቦር ዝነበረ ብርቱዕ ህዝቢ ያኢ ነበረት። ስም ናይታ ንል’ውን ኣይጥቀስን።

ሓደ መዓልቲ፡ ኣብ ገምገም ሓደ ዓቢ ዛራ ንበይና ብዕራቓ ጸሓይ ክትጽሎ እታ ጽብቕቲ ድንግል ዝኾነት ጎርዞ፡ ሓደ ንሱ’ውን ስሙ ዘይጥቀስ፡ ዝቃጸያ ዝነበረ ወድ ኻልእ ንጉስ ንኹብረ ንጽሕናኣ ብዓ መጽ ደፈራ። እዚ ኩነታት’ዚ ኪፍጸም ከሎ፡ ወዮ ገበል ቦቲ ሓደ ማዕዶ ገምገም ሩባ ኮይኑ ብኽምእ ስምዒት ይጥምታን ይዕዘባን ነበረ’ሞ፡ ንሱ’ውን ብምትህርራፍ ዝኣክል ጸታዊ ዘርኡ ያኢ ናብቲ ማያት ከዓወ።

ዓመጸይና ወድ ንጉስ ተግባሩ ፈጺሙ ነታ ንል ገዲፋዋ ከደ። እታ ንል ነቲ ዝወረዳ ምምርኻስ ቦቲ ፈልፋሊ ማይ ተሓጺባ ከተን ጽሆ ምእንቲ፡ ኣብቲ ሩባ ተሓጽበት እሞ፡ ከይፈለጠት ቦቲ ጸታዊ ዘርኢ ናይቲ ገበል ከእ ተለኸፈት። ካብ ጥንሲ ከእ ኣየምለጠትን።

መከረይና ንል ቦቲ ዝወረዳ ሕሰም ካብ ህዝቢ ምእንቲ ክትክወል፡ ኣብ በረኻ ሰፈረት። ኣብ መጠረስታ ከእ፡ ሓንቲ ንልን ሓደ ገበልን ወለደት። ነቲ ገበል ክትሓርስ ከላ ግን ህይወታ ሓለፈት።

ኣሕዋት ገበልን ንልን ከእ ኣብ በረኻ ብሓባር ይዓብዩ ነበሩ’ሞ ንሶት ርእዮሙዎም ምስ ነገሩ፡ ህዝቢ ተኣከበ። ህዝቢ ነታ ንል፡ ነቲ ውላድ ገበል ቀቲላ ናብ ሰብ ክትጽምበር ምስ ሓተታ ግን፡- “ሓወይን ወድኣምላኽይን’ሞ ከመይ ገረ ክቐተል፡” ኢላ ኣበየት። እቲ ውላድ ገበል ኣጋቦስ ወይ ኣንጋቦስ ተባሂሉ ይጽዋዕ ነበረ።

ኣጋቦስ ዓበዩ። 70 እመት ዝንውሓቱ ከእ ኮነ። ነብስ-ወከፍ ሓሙሽተ እመት ዝቐመታ ሰብዓ ኣስናን ዘለዎ ዘስካሕክሕ ግናይ ከእ

ኮነ እሞ፡ አረርኪቡ እናሃደነ ንህዝቢ ኪለቅም ጀመረ። ንኣጋቦስ ኪዓ ግት ዝኸለል ዝኾነ ተቐውሞ ከኣ ከንቱ ነበረ። ህዝቢ ንኣጋቦስ ተቐ ዊሙ ኪንክዮ ዚኸለል ምዓት ስለ ዘይነበረ፡ ምስታ ንል ኪረዳዳእ መረጸ። ኣብ መወዳእታ እታ ንል ምስቲ ገበል በቲ ቋንቋኡ ብዘሰማምዓቶ ሰጥ ኢሉ ኪግብር ከምዝኾነ እቲ ህዝቢ ምስታ ንል ተረዳደአ።

ኣጋቦስ ድሕሪ ከንደይ ናይ ሓውቱ ልማና፡—

- ዓሰርተ ብዕራይ
- ዓሰርተ ላም
- ሓምሳ በጊዕ
- ሓምሳ ጤል
- ሓደ ገንኢ ምዓር
- ሓደ ገንኢ ጸባ
- ሓንቲ መንእሰይ ድንግል

ዕለት ዕለት እንድሕሪ ዚኸፍሉዎ ኮይኖም፡ ኪሰማማዕ ሕራይ በለ። ብኸምዚ ከኣ ኣጋቦስ እቲ ዓቢ ገበል ንኣርባዕተ ሚእቲ ዓመት ዝኣ ክል ያኒ ገዝኣ። ነተን ዕለት ዕለት ዚውፈያኦ ዝነበራ ኣዋልድ ድሕሪ ዓመጽ ይቐርጥመን ነበረ።

እቲ ብርቱዕ ዚበሃል ዝነበረ ህዝቢ መደባይ ብኸምዚ፡ በቲ ሕሱም ኣራዊት [እርወ] እናተገዝኦ ምስ ጸንሖ ግን፡ ሓደ ግብጋቦ ዚበሃል ጅግና ሓማሴናይ ወድ መስፍንቶ ንመደባይ መጽኦ እሞ፡ ህዝቢ መደባይ ምስ ግብጋቦ ተሰማምዑ፡ ካብ መግዛእቲ ገበል ነጻ እንድሕሪ ኣው ጸኢዎ ንግብጋቦን ንትውልዱን ኪግዛእ ተወዓዓለ።

ግብጋቦ ኣብ ዙርያ እንጻ ገበል፡ በጉናድን ገመልን ዝደልደለ ሽብዓተ ናይ ዕንጨይቲ ቀጽሪ ሰርሖ። ነታ ማእከለይቲ ቀጽሪ በርባ ዕተ መኣዝን ሓዊ ረኩዓላ። ብሓዊ ይልብለብ ምስ ዝነበረ ገበል እና ተዋገኦ፡ ነታ ካልኣይቲ፡ ድሕረኣ ነታ ሳልሰይቲ። ከምኡ እናበለ ከኣ፡ ገበል ካብ ዝቐደመ ቀጽሪ ተኾልሲሱ እንተምለጠ በቲ ዝደሓረ እና ተደግመ፡ ብኩናት ግብጋቦ እውን እና ተሸንድሖ ኣብ ሻብዓይቲ ቀጽሪ ጸሕ ኢሉ ወደቐ። ኣብ መወዳእታ ከኣ ግብጋቦ ነቲ ግናይ ብማሕጸ ርእሱ ፈግኦ እሞ፡ ካብቲ ዝተፈግኦ ርእሲ ገበል፡ ምስ ደም ዝተሓወሰ ደቂቕ ዘርኢ ያኢ ናብ ምድሪ ፈሰሰ። ዝናብ ምስ ሃረመ ከኣ Eragrostis Abissinica ዝተባህለ ጣፍ ያኢ ህዝቢ ምእንቲ ኪምግብ ንመፈ

ለምታ ግዜ በቐለ። “ወቀተልኻ ለክደሲ መወሃብኩሙ ሲሳዮሙ ለኢትዮጵያ፡ — ንተመን ቀተልኻ ንኢትዮጵያ ከኣ ሸሻዮም ሀብኻዮም” (መዝ. 74፡14) ዝተ ባህለ ከኣ በዚ ምኽንያት እዚ እዩ ያኢ።

ግብጋቦ ነታ ንል ተመርዕዩ ብምንጋስ፡ እቲ ፈለማዊ ስርወ- ንግስነት ዓድሓበሻ፡ ማለት ስርወ ንግስነት ኣርወ ምስ መስረተ ኣብ ኣኸሱም እውን ተቐብረ። ደቁ ጸኒሖም እውን ደቅ-ደቁ ከኣ ነገስታት ኣኸሱም ኮኑ። መበል ሻብዓይ ወሎዶኡ ንግብጋቦ፡ ስም ኣቦሓጎኡ ብምውሳድ ኣጋቦስ ይበሃል ነበረ።

ሐተታ ብዛዕባ ኣርወን ንጉስ ኣርወን።

ባህሊ ብባህሊ ስለ ዝትካእ ወይ ስለ ዚዝረግ፡ ኣብዚ ግዜ'ዚ ሃሲሱ ካብ ዝኸርታት ሕብረተ-ሰባት ኣበሻ እውን በኒኑ እምበር፡ ቅድም ዝበሉ ኣበሻውያን ኣቦታትስ “ቀዳማይ ንጉስ ኣበሻ ኣርወ [ገበል] ነበረ። መገዛእቲ ኣርወ ከኣ ዘስካሕክሕ ነበረ” ዚብል ያታ ነበሮም። ናይ ዘበን ኣርወ ትዝታ ከኣ፡ ምስ ኣስማት ናይ ቦታን ናይ ሰባትን ባህርያውያን እምራት ብርቀት ተኣሳሲሩ እና ተዘርዘረ ዚኸይድ ያታ ነበረ። እቲ ርሑቕ ናይ መከራ መዋዕል፡- “ዘበን ገበል ዝሃበካ ተቐበል”፡ ዚብል ኣቐዲሙ'ውን ዝተዘከረ ምስኣ ንትዝታ ናይዚ ያታ'ዚ ጥራይ እዩ ዚወሃብ።

ስለምንታይ ህዝቢ «ንእንሰባ»፡ እሞ ከኣ ከም ገበል [ኣርወ] ብዝበለ ኣራዊት ንግዛእ ኔርና ዚብል ትዝታ ዚቐበል፤ ስለምንታይስ እቲ ቀዳማይ ስርወ-ንግስነት ኣበሻ «ስርወ-ንግስነት ኣርወ» ዚበሃል፤

ኣእምሮ ዘይብሉ እንስሳ ነእምሮ ዘለዎ ወድ-ሰብ ኪገዝእን ኬመሓድርን ከም ዘይክእል ዘየካትዕ'ኳ እንተኾነ፡ ከምኡ መበልን ብኡቢሉ ከኣ ንኸምኡ መእመንን ጭቡጥ ዝኾነ ምኽንያታት ኣይነ በረን ኪበሃልስ ኣይክኣልን። ገለ ካብቲ ምኽንያታት፡-

ብዙሓት ወይ ኩሎም ህዝብታት ጥንታዊ ዓለም፡ ኣብ ዝተፈ ላለዩ ጣኦታት የምልኹ ነበሩ። ሓደ ካብቶም ግኑናት ናይ ጥንቲ ጣዖታት ከኣ ኣምልኹ ኣብ ገበል ወይ ተመን [ኣርወ] ነበረ። ካልእ ኣጻዋውዓ ኣርወ ኣብ ግእዝ «ክይሲ» ዚብል እውን እዩ።

ተመን ኣብ ቅዱስ ጽሑፋት፡- ቋንቋ ሰባት ከም ዚሓረብን «በር ኣዖ ፈጣሪ» ንዝተፈጥሩ፡ ኣእምሮ ንዝተዓደሉም ደቅ-ሰባት፡ በቲ ረቂቕ ጉርሑ ከም ዘጋግን ወላ ኣንጻር ጥቕምም ከኣ ናብቲ ንሱ ዝደልዩ ኪጥምዘዙ ኬረድእ ከም ዚኸእልን ኩይኑ ከኣ ይዋሳእ፡-

“ካብ ኣራዊት በረኻ ኩሉ፡ ተመን ዝጉርሐ ነበረ። ንሰበይቲ ከኣ ኣምላኽ ያሊ ካብ ኩሉ ፍረ ኣእዋም ዝነተ ኣይተበልፀ ሊሉ ኣዚዙ፡ በላ። ሰበይቲ፡- ኣብ ዝነተ ዘሉ ፍረ-ኦም ዘበለ ንበልዕ ሊና። ካብታ ኣብ ማእከል ዝነተ ዘላ ፍረ ለም

ገን፡ ላምላሽ ከይተሞቱስ ካብኣ ላይተበልዑ፡ ላይተተንክዩዎ እውን ሊሉና። ተመን ንበይቲ፡ ላይተፈኩምን፡ ላምላሽ ደኣ ካብኣ ኣብ እተበልዑሉ መዓ ልተስ፡ ላዒንተኹም ከም ዚኸፈታ፡ ከም ላምላሽ እውን ከም እተኾኑ፡ ጽቡቕን ክፋእን እውን ከም እተፈልጡ ስለ ዝፈለጠ እዩ እምበር ከተ ላይተሞቱን ሊኹም በላ.....”(ዘፍ. ምዕ. 3፡ 1-5) ዚብል ኣቀራርባ ከኣ፡ ኣብ መጣዓውቲ ጥራይ ዘይኮነስ ኣብ ኣመንቲ እውን ከይተረፈ፡ ንኣርወ ዓቢ ስልጣንን ርቀትን ከም ዘለዎ ዘሕድር ኣቀራርባ እዩ። ወላኻ “እዚ ምስጢራዊ ተዋሳኢ ዝኾነ ተመን በቲ ድሒሩ ዝተለምደ ኣተረጓጎማ ሰይጣን እዩ” (ኣ ቢቢያ ገጽ 12፡ ምልክታ 3) እንተ ተባህለ። በዚ መሰረት፡ ነዚ ዝተጠቐሰ ቅዱስ ጽሑፍ ዚቐበል ኣማኒ ዘበለ፡ ንተመን ከም ፍሉይ ናይቲ ቀንዲ ጸረ ላምላሽ ትእምርቲ ይወስዶ እምበር፡ ከም ማንም መርዛም ኣራዊት ጥራይ ኣይ ወስዶን። ካብዚ ናብቲ ናይ ምፍራሁን ምምላሹን መእዝን ዘሉ ጋግ ወይ ርሕቀት ከኣ ኣመና ርሑቕ ኣይኮነን። ሓድሓደ ማሪት ወይ ፋል ምእማን ጥራይ ይኣክል።

ብ597 ቅ.ክ. ኣቢሉም ዝነበሩ ስልጣናት ባቢሎናውያን ከይ ተረፈኻ ንኣርወ የምልኹ ነበሩ። (ኣገ. 14፡23-27)።

ኣብ ጥንታዊት ናይ ፈኒቅያ ከተማ ኡጋሪት (ናይ ሉሚ ራስ ሻምራ) ካብ ዝተረኸበ ናይ 1350-1400 ቅ.ክ. ስነ-ጥንታዊ ጽሑፍ ዚረጋገጽ፡ ናይ ቀደም መጥዓውቲ ህዝብታት እውን ንኣርወ «ለዎ ታን ወይ ለሻታን» ብዚብል ይፈልጡዎ ነበሩ። ሹብዓተ ኣራእስ ከም ዘለዎ ዘሰክሖ ፍጥረት ጌሮም ከኣ ብኸምዚ ይሰእሉልና፡

“ንለዎታን ነቲ ቀልጡናን ዚለዎዎን ገበል፡ ንስኻይ ላይቀተልካዮን፤ ነትን ሹብዓተ ኣራእሱ ዝቐረጽካዮን ንስኻይ ላይኮንካን።”

ቻርለስ ማርስቶን 1959፡ ገጽ-154)

ዚብል ሰነድ ከኣ ገደፋ።

እዚ መግለጽታትኹ ዓገን ኣብ ባቢሎናውያን ጥራይ ዝነበረ ኣይ ኮነን። ናይ ኩሉም ንእስራኤል ዝጸብኡ ሓይልታት መመሰሊ ምእንቲ ኪኸውን ብተመሳሳሊ መግለጺ ናይ ዝተጠቐመ (ኣ ቢቢያ፡ ገጽ 1161፡ ምልክታ 27) ብ765 ቅ.ክ. ኣቢሉ ዝተወልደ ናይ ነቢ ኢሳያስ ትግቢት እውን፡ “በቲ መዓልተኒ ከኣ፡ እገዚኣብኒ፡ በቲ ተረር፡ ዓቢ ሓደል ሰይፋ ጌሩ ንለዎታን ነቲ ዚለዎዎ ተመን ኪቐጽዎ፡ ኣብ ባሕሪ ንዘሉ ገበል ከኣ ኪቐተሉ እዩ” (ኢሳ. 27፡1) በለ።

ብዛዕባ ናይ ለዎታን ናይቲ ሹብዓተ ኣራእስ ከም ዝነበሮ ወይ ከም ዘለዎ ጌርካ ዚእመን ኣርወ፡ ኣብ ጥንታውያን ህዝብታት ዝርጉሖን ሓፈሻውን ከም ዝነበረ ከኣ፡ ካብቲ ብጽሑፍ ንላዕሊ፡ ኣብ ውቕር ኣእማን ብስእሊ እውን ከይተረፈ (ቻርለስ ማርስቶን፡ 1959 ገጽ 154) ብዝ ጸንሓና ይምስክር።

ካብኡ ተረፈ ክርስትና እውን ብዛዕባኹ ኣይሓመቑን፡ ነቶም ሹብዓተ ኣርእስቲ ሓጢአት ዝተባህሉ እውራ ክፍኣታት፡ ብሹብዓተ ዘራእሱ ሓደ ዘሰክሖኦ ገበል ጌሩ እናሰኣለ እውን የረድእ፡ ንተቓላላይ ክርስትያን ከኣ ብሃይማኖታዊ ዕጥቅታቱ ነቲ ግናይ ኪብድሆን ኪስዕሮን ይምልምሉ።

ዕለት ዕለት ኣዋልድ ከም ግብሪ እና ተቐበለ ንህዝቢ ዘላቂ ንዝነበረ ተካል ገበል፡ ብጅግንነት ተዋጊኡ ብምቕታል ንህዝቢ ነጻ ናይ ዘውጽእን ናብ ክርስትና ዘእምንን ናይ ግሪኽ-ሮማዊ ወተሃደር ዝኾነ ገርግስ ጽውጽዎይ ከኣ ናብዚ ዚኣቱ ስእሊ እዩ።

ሕሉፍ ሓሊፉ ሓበሻዊ ያታታትና ብገበል ትግዛእ ንዝነበረት ኢትዮጵያ ትሸዓተ ቅዱሳን ዘሮምያ ነቲ ገበል ቀቲሎም ነጻ እውጺኦማ፡ ካብ ጸልማት ናብ ብርሃን ክርስትና ኣልቢሶማ ምእንቲ ምባል፡ “እተም ትሸዓተ ቅዱሳን እቲ ዓዲ ሓደ ሚእትን ስሳን እመት ዝንውሓቱ፡ ኣርባዕተ እመት ዝርጉዩ፡ መጋርያ ምሉእ ጥሪት ዚውሕጥ፡ ሓንቲ ድንገል እውን እተውረዮ ንጉስ ኣርወ [ገበል] ከምዘለዎ በቲ መራሒ ናይ ኣኽሱም ያኢ ይሰምዑ እሞ፡ ቅዱስ ይስሃቅን ቅዱስ ኣፍጸን ኪረጋገጹ ይኸዱ፡ እቲ ኣርወ ብልዑሳን ተመሪሖ፡ ኣመሓደርቲውን እናተኸተሉዎ፡ ከም ነጻ ጎሪዕሪዕ እናበለ ኪን ቀሳቐስ ከኣ ይርእዩ። ወዮም ትሸዓተ ቅዱሳን ሽዑ፡ ንኢትዮጵያ ኣድሒኑ፡ ካብ ነገደ ዳዊት ሓደ ሰብ ምእንቲ ከንገሰላ እናለመኑ፡ ነርብዓ መዓልተን ኣርብዓ ለይትን ይጸመ። ላምላሽ ይሰምዎም። ብበርቂ ከኣ ነቲ ኣርወ ኣብ ዓሰርተ ክልተ ይመቕሉ። ሽዑ ዓበይቲ ናዕብታት፡ ውግኣት መቐተልተታ ይለዓል። ብቐን ዕና ሃይማኖት ናይቲ ዓዲ ምክንያት ገን ላምላሽ፡ ኣብ መወዳእታ ሓደ ካሊብ ዝተባህለ ዓቢ ሰብ ከም ዚነገስ ይገብር። እተም ትሸዓተ ቅዱሳን ነታ ብገበል ክትብላዕ ዝተዋህበት ጎርዞ ምእንቲ ምድሓን ነቲ ኣርወ ምስ ቀተሉዎ፡ እሞ ደም ኣርወ ኣብኡ ምስ ፈሰሰ እቲ ኣብ ሞንጎ ኣኸሱምን ዓድዋን ዘሉ ቦታ ‘ሓጸቦ’ ተባህለ” ተባሂሉ ተጽውዮ።

(ካርሉ ኮንቲ ሮሲኒ 1928፡ 250)

ሓደ ካብቲ ካልኣት ቅርጽታት ናይቲ ጽውጽዋይ ከኣ እቲም መንጠልዮስ፡ ፋጽዮስ፡ ቆርቆስ፡ ገሪማ ወዘተ.... ዝተባህሉ ቅዱሳን ነቲ ኣርወ ምስ ረእየዎ፡ ንቋረቕሶ ዚብል፡ ንመናጠሎ ዚብል፡ ገሪ መኒ ዚብል፡ ፊጽ ፊጽ እናበለ ዚድነቕ (ኮታ ከከምቲ ኣስማቶም) ኩይ ኖም ያኢ ቀተሉዎ ይብል። ቅዱስ ጽሑፍ እውን።

“ንስኻ ብሓይልኻ ንባሕሪ ጨደድኻ፡ ነሬእስ ድራጎናት ኣብ ማዖት ጨፍለቐኻ፡ ምእንቲ ኪበልፀው እውን ንገናዖት ባሕሪ ወይ ነቲም ኣብ ምድረ-በዳ ዚነብሩ ኣራዊት ሃብኻ” (መዝ. 74፡14) ኪብል ከሎ፡ ምስ ከምዚ ወይ ካልእ ከምኡ ዝበለ ናይቲ መዋዕሉ ባህልታት ኣተሓሳስባ፡ ኣልሚሙ ኪኸይድ ዝደለየ ይመስል። ኣምላኽ እውን ከይተረፈ ንኣርወ ዚጸባእን ዚዋጋእን ኣምሲሉ ከኣ የቐርብ። እዚ ማለት ከኣ ኣቐዲሙ ዝተሓበረ ካብ ቅዱስ ጽሑፍ ወጺኢ ዝኾነ ስነ-ጥንታዊ ጥቕስን እዚ ናይ መዝሙር 74 ጥቕስን ተመሳሳሊ ደረጃ ባህሊ ዝነበሮም ወይ ኣብ ተመሳሳሊ መዋዕል ዝነብሩ ዝጸሓፉዎ ካብ ምባል ነጻ ኣየውጽእን።

“ኣብ ባሕሪ ፑንተ ሓንቲ ልዕለ ብህርያዊት ደሴት ኣላ። ንገሳ ከኣ ኣርወ (ገበል) እዩ” (ካርሎ ኮንቲ ሮሲኒ 1928፡ ገጽ 257)።

ዚብል ናይ ጥንታዊት ግብጺ ጽዋ ከኣ፡ ኣብ ጥንታዊ ህዝብታት ፑንት እውን ገበል ወይ ኣርወ፡ እንተ ከም ጣዖት እንተ ከም ንጉስ ይዋሳእ ከም ዝነበረስ ይእምተልካ።

ንንግስተ ሳባን ንምንጊክ ወዳን ኪፈጥሩ ዝደለዩ ተጠቀምቲ ደርብታት ከኣ ኢዶም ብምእታው፡ ንጣዖት ናብ ስርወ ንግስነት ቀይሮም።

“ንስኻ ብሓይልኻ ንባሕሪ ጨደድኻ፡ ነሬእስ ድራጎናት ኣብ ማዖት ጨፍለቐኻ፡ ምእንቲ ኪበልፀው እውን ንገናዖት ባሕሪ ወይ ነቲም ኣብ ምድረ-በዳ ዚነብሩ ሃብኻ” ንዚብል ናይ መዝሙር 74 ጥቕሲ ኣቐዲምና እውን ዝረኣናዮ፡ “ወቀጥቀጥኻ ርእሶ ለከይሲ፡ ወወሃብኩሙ ሲሳዮሙ ለህዝበ ኢትዮጵያ — ነቲ ተመን ርእሶ ጨፍለቐኻ፡ ንህዝቢ ኢትዮጵያ ከኣ ሸሻዮም ሀብኻ” ከም ዚብል ጌሮም፡ ንጣፍ ከይተረፈ ተኣምራታውን ሰማያውን መበቆል ደኣ ሃቡዎ።

እቲ ይኹን እቲ ግን ኣልበርቶ ፖለራ ንጽውጽዋይ ንግስነት ኣርወ ምስ ንግስነት ደሴታት ዳህላክን መግዛእቲ ደቡብ ዓረብን ከተኣሳስሮ ይፍትን።

ከም ልኡኽ ኣምላኽ ምዃኑ እዩ። ናይ ጥንቲ ኣርወ ልብስን መልክዕን እና ቐያየረ ገና ይገዝእ ኣሎ።

ኣቐዲሙ ዝተዘከረ ደብተራ ፍስሓ ጂዮርጂስ ዝተባህለ ኢትዮጵያዊ ጸሓፊ፡ “ኣርወ ነጊሱሉ ዝነበረ እዋን በ1804 ቅ.ል.ክ. እዩ” ይብል። (1928፡ ገጽ 20)። እዝጊሂር ዋናኡ።

ሓተታ ምእንቲ ምምንጋው ተጃሪጹ ናብ ዝጸንሐ ዋና ኣርእስቲ ከንቅጽል፡

ንግስቲ መኻዳ (ወይ ማክዳ)።

ሕኪያ ስርወ-ንግስነት አርወ ዘቕርቦ ሻብዓይ ትውልዱ ንግብ ጋቦ፡ ከምቲ ሽዱሽተ ወሎዶ ይገብር ቅድመኡ ዝነበረ ሓማሴናይ ወድ መስፍንቶ አቦሓጎኡ ዘይኮነስ፡ ከምቲ ገበል «አጋቦስ» ብዝብል ስም ያኢ ነገሱ። አጋቦስ ካልአይ።

አጋቦስ ካልአይ ሓንቲ መኻዳ እተባህለት ንል ወሊዱ ይጸንት። መኻዳ ንንግስነት አቦታታ ትወርስ። ንሰለስተ ሚእቲ ዓመት ዚኸ ውን ብስርወ-ንግስነት ነገደ አርወ ሰጥ ኢሉ ኪግዛእ ዝጸንሐ ህዝቢ ግን “ብጓለንስተይቲ አይንግዛእን” ብምባል ያኢ ንመኻዳ ምግባር ይአብያ።

መኻዳ አብ መቓብር አጋቦስ ከይዳ ትጽሊ፡ ብጸሎታ ከአ አብ መቓብር አጋቦስ፡ ሓደ ሓድሽ አርወ (ገበል) ብተአምር ይውለድ። ንመ ዓልቲ ሓደ እመት ዚኸውን ንውሓት እናወሰኸ ከአ አርወ፡ ብቕጽበት ኪዓቢ ይርእ። ነዚ ዝተዓዘበ ህዝቢ ይርዕድ። “ከይዓበየ ከሉ ነቲ ገበል ከተቀ ተሉ፡ ከይተመርዓወተ ብድንገላ ከተነብር እንተ ክሊላ ከላ ንሳ ከተነገስ” ዚብል ልማኖ ናብ መኻዳ የቕርብ።

መኻዳ ነቲ አርወ ትቐትሎ። ንግስነት ጨቢጣ ከአ ብሰላም ትገዝእ።

ንግስቲ መኻዳ ምስ ታሪኽን ምስ ሓቅን እንታይ ርክብ ኮን ይህልዋ፤ ቀጺሉ ዘሎ አርስትና እዩ።

ንግስቲ መኻዳ መን እያ!

“አብ ጥንታዊ ጆግራፍ ቀይሕ ባሕርን ከባቢኣ ክፍለ-ባለማትን፡ ከም «ሳባ» ኣቢሉ ዝተፈልጠ ካልእ ስም፡ ወላሓደኳ ኣይነበረን። ካብ ጥንቲ ኣተሒዛ ሳባ ከም ዝተባህለት ሓንቲ ከም ሳባ ዝበለት ውርይትን ሓወልታዊትን ከተማ፡ ኣብ ዓድ ዓረብ እንኳ ኣይነበረትን። ናይ ኣጋታርኪደ፡ ናይ ኣርተሚዶር ፕሪፕሉ ታት [ኮለላ] ኣብ ገማግም ምዕራብ ቀይሕ ባሕሪ ይገብራ። ኣብ ኅልጎል ጨው፡ ኣብ ጥቓ ቀላይ ኣልባድ፡ ሉምውን «ሳባ» ዚበሃል ስፍራ ኣሉ። ሳባ፡ ሳባት፡ ሳባዎ ብሰሜን ብጥቓ መርሳ ሊው መሉ ኣብ ጥቓ ሸኽ ዓራን እውን ኔራ።

በጥሊሞስ፡ ኣብ መበል 13 ዝነገረር ሓንቲ «ሳባት» ይገብር። ካብተን ዝዓ በያ ሳባታት ጥራይ ከላ፡ ድሕሪ በጥሉምዳደስ ሊፒድረስ እታ ዝዓበየት ነበረት”
(ጁስፕ ሳፑቶ 1879፡ ገጽ 12)።

በጥሊሞስ ከኣ መኻዳ ናይ ዚበሃሉ ህዝቢ ስልጣን እያ ይብላ። ካብ ዓለብ ክልተ ዲግሪ ንሰሜን ኣቢላ ኔራ ምዃና እያ። ከም ኣበሃህላ ፕሊንዮ፡ ናይ ገማግም ባሕሪ ሳባዊት ዝኾነት ከተማ ህዝቢ መኻዳ ዝወደቐት፡ ኣዱሊ ምስ ተንስእት እያ።

መኻዳ ወይ ማኹዳ ብደቡብ-ደቡብ ገማግም ዓድ ዓረብ ሰባዊ ስልጣነኡ ተኼሉ ዝነበረ፡ ክፋላቱ ነገዳት ደቡብ ዓረብ እውን ናብ ኣፍሪቃዊ ገማግም ኪሰግሩስ ዝቐለለ ነገር ነበረ።

ኣብ ምዕራባዊ ይኹን ኣብ ምብራቓዊ ገማግም ቀይሕ ባሕሪ ስልጣኑ ዝነበረ ህዝቢ መኻዳ ንሱውን ደቀንስትዮ ናይ ምንጋስ ልምዲ ነበሮ’ዋ ዝኾነት ንግስቲ መኻዳ» ክትበሃልስ ግድን እዩ። ውሩያት ናይ ዝኾና ንግስትታት መኻዳ ዝኸርታት፡ ኣብ ዝኸርታት ሓበሻውያን ኣቦታት ዋግዋጎኡ ዘየጥፍኦ ስለ ዝነበረ እዩ እምበኣር እታ ንል ነገስታት ኣርወ ጽውጽዋዊት ንግስቲ፡ «መኻዳ» እውን ዝተባህለት። መኻዳ ናይ ሳባውያን ንግስቲ ምዃና ስለ ዘይተረፋ።

ህዝብታት ሳባያ ግን ወላ ድሕሪ ውድቀት ሳባያ እውን ማዕበ ላዊ ሰገማታቱ ንኸበላ ቀጸለ። መኻዳ ዚበሃል ህዝቢ ወላ ንኣና ንኤር ትራውያን እውን ጓና ወይ ጋሻ ኣይኮነን። ጥንታዊ በዓል ርስትን ኣውራ

ወደባትን እምበር። ወላኝህ ሐድሐደ ጸሐፍቲ ናይታ እብ ታሪኽ ዘይነበረት “ናይ ንገስቲ ላዜብ ንሶት እዮም” (ደብተራ ፍሰሐ ጄኖራጂስ፡ 1987፡ ገጽ 15) ኪብሉ እንተ ኣቋናጸቡዎም፡ ንመላእ ዓድ ሓበሻ ብስምም ክሳብ ዘጸውው ዓብሊሉምን ተሰምዮምን ከም ዝነበሩስ ኣየጠራጥርን።

“መኻዳ እተበሃል ሓንቲ ጥንታዊት ርእሰ ከተማ ነበረት። ኣብ ዶብ ዓጋመ ዚርከብ ህዝቢ መኻዳ ይበሃል። ብምብራቕ ሱዳን ኣበሃህላ፡ መኻዳ ማለት ንመላእ ዓድ ሓበሻ የስምዕ ነበረ”። (ካርሎ ኮንቲ ሮሲኒ 1928፡ ገጽ 254)።

ጥንታውነት ህዝቢ መኻዳ ዘጠራጥር ኣይኮነን። ምኽንያቱ ከኣ፡—

“ኢርብ ኣብቲ ሰረተም ዝነበር ከባቢ ከበሳ፡ ከምቲ ያተታተም ዚብሉ፡ መኻዳን እንተርታይን ረኸቡ። ክልቲኦም እዞም ህዝብታት እዚኣቶም ሎሚ ዳርጋ የለዉን። ኣብዚን ኣብቲን ገን ብዙሓት ስድራታት ተፈረፍሎም ኣለዎ። ነቲ ያታ ዘረጋገጹ፡ ናይቲ ጥንታዊ ኣገዳስነቶም ምልክታት ወይ መረጋገጽታት ገን ሐድሐደ ገዚስ ኣይሰላንን” (ካርሎ ኮንቲ ሮሲኒ፡ 1914፡ 858 [10])።

ኣብ ካልእ ከኣ፡—

“መኻዳ ብሓባር ምስ ጉሉ፡ ኣብ መበል 15 ዘበን ኣቐዲሙ፡ ኣብ ገድሊ ቅዱስ በጸሉት ሚካኤል፡ ኣብ ገዚ ዓምደጽዮን (1344 ድ.ክ. ዝነበረ) ዚረሓ፡ ኣብ ሞንጎ ዓጋመን ሽመዛናን ንዚርከብ ወረዳ ጉሉ መኻዳ ስም ላውዛቡ። ዓድ ሓበሻ፡ ከምሉውን ብሰሚን ብዚርከቡ ኩናማን ብጃን ጉረባብታ ካማውያንን «መኻዳ» ተባሂላ ምጽዋዕ ከኣ ፍልይ ዝበለ ነገር፡ በጋጣሚ እዩ ክብሉ ከኣ ኣማይደፈርኩን። ኣብቲ ጥንቲ ገዚ ነቶም ነገዳት [ኩናማ፡ በጃ] ዝጉረበቱዎም ዝነበሩ ህዝብታት ሓበሻ ከምሉ ዚብል ስም ኒሩዎም ኢልካ ናብ ምእማን ምተደናዶኹ። ኣብ ሞንጎታ ብኣረጊት ምንጭታት እተጥቀስ ንገስቲ ደቡብ ዓርኪ ሰሎሞንን ህዝቢ መኻዳን ርክብዶ ኮን ይህሉ ኢልካ ከኣ ምናልባት ኪሕተት ይከኣል። ክብረ ነገስት ምቕማጥ ንገስቲ መኻዳ ዚብሉ፡ ኣኽሱም ምኽኒ ዘይፍለጥ ‘ደብረ-መኻዳ’ ዚበሃል፡ ካብቲ ሓፈሻዊ ኣዘራርባ ከኣ ኣብ ምብራቕ ኢተዮጵያ ኣቢልካ መናደኹ”። (ካርሎ ኮንቲ ሮሲኒ 1914፡ ገጽ 858-859 [10-11])።

ንግስቲ እዚብ ካብ ኣኽሱም ንምብራቕ ዘብል ቦታታት ከም ዝነበረትኳ ካብ ኢበር ኣክሱም [ፓራቡ፡ 1910፡ ገጽ 3] እውን ርኡይ ይኸውን። ተወላኺ መረጃእታ፡— ሸሪፍ ኣልቃሂር ኢብን ዓብድ ኣላህ ብዚበሃል ብዓል ድንገላዊ፡ ኣብ 17 ክ.ዘ. ዝተቐደሐ «ኒስባ» ንበጃ፡ ንኩናማ፡ ንናራ፡ ንሓበሻ ንኹሉም ‘መኻዳ’ ይብሉም”። (ካርሎ ኮንቲ ሮሲኒ 1928፡ ገጽ 270)።

“ወሲኽ ዝሕብር ከኣ፡ ሐድሐደ ገዚ ኢርብ፡ ምስ ወንፈር ተርዓ ሓደ ኢና ይብራ፡ ካብ ልዓስ ገደ ንሰሚን ንሽመዛና ዝደፍሎም፡ ምስ ዓጋመታት ዝነበርም ባእሲ እዩ። ኣብ መሰርሓ [ምእነር ኣሓ] ከኣ ምቕማጣም መረጃም ነበሩ። ቢሓት ኣብ ዚበሃል ጥንታዊ ጉረቢት ዓዲ ምስ ዝቐመጡ፡ ምስ ሓበሻውያን ነገደ መኻዳ ወይ ሞኻዳ ዝተገብረ ሐድሽ ምጉንጎጽ ገን፡ ንደቡብ ዘበለ ሓዲስ ጉዕዞ ኪገብሩ ገዲዳዎም ማለት እዩ። ኣብቲ ሎሚውን ማእከሎም ዝኾነ ኣብ ቃፍና ከኣ ዓለቡ”። (ካርሎ ኮንቲ ሮሲኒ 1903፡ 1904 ገጽ 54)።

ንእግረ-መገድና ክንዝክሮ እንድሕር ኩይኑ ከኣ፡ ኣብ ሽመዛና ሓደ ጥንታዊ ህዝቢውን ኣሎ። ምኽንያቱ ከኣ፡—

“ሻሚ ከምሉውን መኻዳ፡ ካብ ክርስቲያን ሹመዛና እቶም ዝጠንተዉ ተቐማጣ እዮም። ሻሚ ካብ ጎንደር፡ መኻዳ ከኣ ካብ ገማግም ባሕረ ምናልባት ካብ ሓዞ ዝመጽኡ እዮም ከኣ ይበሃል። ኣብ ዓድጉልቲ ንቢሓት መስረቱ። ቊጽ ሮም ውሑድ እዩ” ኪብል ሪፍልዶ ብሩና ብ1902-1907 ጽሒፉ ኣሎ (ሪፍልዶ ብሩና ገጽ 1738)።

ብሩና፡ ምናልባት ኣይበጽሑን ደኣ እምበር መኻዳ «ሓዞ» እይኮነ፡ ሻሚ እውን ካብ ጎንደር ዝመጽኡ ኣይኮነን። ደቂ ሚናብ ወይ ደቂ ንጉስ ሜረኒ ዚበሃሉ ጥንታውያን ኣገውናብቲ ሽዑ «ቡር» ዚበሃል ዝነበረ ቅድሚ ምዝርጋሖምን ሓዩሎም ኣክለጉዛይ ተባሂሎም ቅድሚ ምዕብላሎምን ኣብኡ ካብ ዝጸንሑዎም፡—

- ሐማት
- ጋማት
- መኻዳ

ወዘተ.... ዚበሃሉ ተቐማጣ «ሻሚ» እውን ነበሩ። ማለት ቅድሚ ንግስነት ጎንደር ኣቐዲሙ።

ናብ ኣርሰትና ናብ መኻዳ ንመለስ፡—

ካልኣት ናእሽቱ ዝዓበያን ዝነኣሳን ነገዳዊ ደሴታት መኻዳ ኣብ ኤርትራና ነበሩ። ሎሚ ኩላተን ይሕቀቑ ኣየረጋገጹኩን።

ብ15 ክሳብ 16 ክ. ዘበን ዝነበረ ዓቢ ኤርትራዊ ቅዱስ ብጹኣምኣክ መኽደታይ ነበረ። ገድሊ ኣቡነ ብጹኣ ኣምኣክ ከኣ፡—

“ንሰለስተ ደ ጸሊም ራብዓዮም መኻዳ”

(ካርሎ ኮንቲ ሮሲኒ 1902፡ ገጽ 3)

ይብል። ጉላ ዝተባህለ ዓደቦታቱ ንብጹእ ኣምላክ ከኣ ብመኻዳ ዝተ መስረተ ዓዲ እዩ።

— ገባ — መኻዳ ኣብ ማራጉዝ

— ዓድ መኻዳ ኣብ ተደረር

ወዘተ..... ከኣ ባዕሉ ይዛረብ። ኣብ ካልእ እውን የለዉን ወይ ኣይነ በሩን ማለት ኣይኮነን። ትርጉም መኻዳ ምእንቲ ምርጻእ ግን ይኣክል ይኸውን።

ኣቐዲሙ ናብ ዝተቐረጸ ጽውጽዎይ ስርወ-ንግስነት ኣርወ ንኺድ።

ንግስቲ መኻዳ ንጉስ ኣጋቦስ ያኢ ክልተ ኣስማት ነበራ። እቲ ካልኣይ ስማ ሳባ ነበረ። ሳባ ኣብ ደም ናይቲ ዝቐተለቶ ኣርወ ስለ ዝረገጸት እታ ሓንቲ እግራ ናብ ሸኸና ኣድጊ ተቐየረት። ነዚ ሕማም ዘሕውን ንብዙሕ መልሲ ዘይረኽበትሉ ሕቶታት ዚምልሽን ሰሎ ሞን ዝተባህለ ንጉስ ብሓደ ታምሪን ዝተባህለ እስራኤላዊ ነጋዳይ ስለ ዝተነግራ፡ ንግስቲ ሳባ ናብ ሰሎሞን ክትበጽሕ ከደት። ካብ ሰሎ ሞን ጠኒሳ ስለ ዝመጽአት ከኣ ኣብ ማይበላ ክትበጽሕ ንእምነ ሓኪም፡ (ኣብነ መሊክ) ወይ ምንሊክ ዚበሃል ወዳ ወለደት። ምንሊክ ወድ ዕስራ ዓመት ምስኮነ ንሱ'ውን ብታምሪን ተሰንዩ ናብ ሰሎሞን ኣቦኡ ከይዱ ንጉስ ተቐቢኡ፡ ካብ ዓሰርተ ክልተ ነገዳት እስራኤል ወክልቲ ዝኾኑ በኹረታት ተማሊኡ መጺኡ ያኢ ነኹሱምን ንንግስነት ኣኹ ሱምን መስረተ።

ሓተታ ብዛዕባ ንግስተ ሳባ።

ኣብ ቀዳማይ ዝነገሰት (10፡ 1-3)፡ ከምኡ እውን ካብ ካልኣይ ዜና መዋዕል (9፡ 1-12)፡ ብዛዕባ ሓንቲ ንንጉስ ሰሎሞን ብወግዒ ዝበጽሖት ንግስቲ ብሰፊሕን ተደጋጊሙን ይዝረብ።

ኣብ ወንጌል ማቴዎስ (12፡42) ንግስት ኣዚብ፡ ኣብ ሉቃስ (11፡31) እውን ቀጥታ ንግስቲ ደቡብ ተባሂላ ዘላ እውን ንሳ እታ ናይ ብሉይ ኪዳን ሳባ ምዃናስ ብኹሉ ቅቡል እዩ። ንግስተ ሳባ፡ ንግስተ ኣዚብ ወይ ከኣ ንግስተ ደቡብ እሞ መን እያ ብሓቂ፤ ከም መዘኻኸሪ፡ ኣቐድሞ ኣቢላ ዝተጠቐሰት ንጌ ንጉስ ኣጋቦስ ዘነገደ ኣርወ፡ መኻዳ ጥራይ ዘይኮነስ፡ ሳባ፡ ኣዚብ ዚብል ተወሳኺ ኣስማት ከም ዝነበራ እውን ተዓዚብና ኔርና።

ብሉይ ኪዳን፡ ሓዲስ ኪዳን እሞ፡ ምስ ጽውጽዎዊ ንጉስና ንጉስ ኣርወ፡ ንጉስ ገበል እንታይ ርክብ ኣለዎ፤ ስለምንታይክ ቅዱ ሳት ጽሑፋት ክንድዚ (ኣርባዕተ ግዜ) ደደጊሙ ዚዛረብ፡

ግቡእ መልሲ ዚድልዮ ቅኑዕ ጥያቄታት። ብሉይ ኪዳናት፡ ብዛ ዕባ ንግስቲ ሳባ ዝተባህለት ኪዛረብ ከሎ ከኣ ከምዚ ዚሰዕብ ይብል፡—

“ንግስቲ ሳባ ድማ ወረ ሰሎሞን ብዛዕባ ስም እግዚኣብሔር ምስ ስምዐተ፡ ብሕንቅሕንቅሊተይ ክትፍትፍ መጽለት። ምስ ኣዝዩ ብዙሕ ጉዕዞ፡ ምስ ቀመ ማትን ኣዝዩ ብዙሕ ወርቅን ክቡራት ኣእማንን እተጸዕና ኣግማል ኩይና ናብ ዮሩሳሌም መጽለት። ናብ ሰሎሞን ምስ ኣተወተ ከኣ ኣብ ልባ ዝነበረ ኹሉ ኣዛ ረበቶ። ሰሎሞን ኹሉ ዘረባላ ገለጸላ፡ ዘይገለጸላ ካብ ንጉስ እተሰወረ ነገር ኣይ ነበረን። ንግስቲ ሳባ ጥበብ ሰሎሞንን እቲ ዝሰርሖ ቤትን ምስ ረኣየት፡ መብልዕ መሓዱን ኣቀማምጣ ገላውኡን ኣቃውማ ኣገልገልቱን ኣካድናሉምን ኣሳለፍቱን ነቲ ናብ ቤት እግዚኣብሔር ዝድይበሉ መሳልልን ምስ ረኣየት፡ ውኅላ ተመሰጠ። ንንጉስ ከኣ በለት፡— እቲ ኣብ ሃገሪይ ከሉኹ ብዛዕባ ግብርኻን ብዛዕባ ጥበብኻን ዝሰማዕኩዎ ነገር ሓቂ እዩ። መጺኦ ብዓይነይ ከሳዕ ዝርኢ ከኣ፡ ነቲ ዘረባ ኣይላ መንክዎን፡ እንሆ ከኣ ፈረቓሉኻ ኣይነገሩን። ካብቲ ዝሰማዕኩዎ ወረ ዚበዝሖ ጥበብኻ ጽቡቕ ነገርን ኣሉካ። ወርተግ ኣብ ቀድሚኻ ደው ኢሉም ጥበብኻ ዚሰምቡ ገላውካ ብደኣን እዮም። እቲ ኣብ ዙፋን እስራኤል ክቐምጠካ ዝፈ

ተወካ እግዚአብሔር አምላክን ብሩክ ይኹን። እግዚአብሔር ንእስራኤል ንሓዋሩ ስለ ዝፈተዎ፡ ፍርድን ጽድቅን ምእንቲ ክተውጽእ ንጉስ ክተከውን ሸመካ።

“ንሳ ድማ ንንጉስ ሚኦትን ዕስራን ታለንት ወርቅን ኣዝዩ ብዙሕ ቀመማ ትን ክቡራት ኣእማንን ሃበቱ። ድሕርቲ ክምቲ ንግስቲ ሳባ ንንጉስ ሰሎሞን ዝሃበቱ ዝምብዛሑ ቀመማት ክቶ ኣይመጽኦን፡ ክሳብ እዛ መዓልቲ እዚኣ ክምሉ ዝበለ ሰንጨይቲ ሰንደል ኣይመጽኦን፡ ኣይተራኦን ድማ። ብዘይካ እቲ ሰሎሞን ክም ናይ ንጉስ ልግስነት ዝሃባ ክኣ፡ ንጉስ ሰሎሞን ንንግስቲ ሳባ ዝለመነቶ ኩሉ ድላይ ሃባ። ንሳ ድማ ተመሊሳ ምስ ገላውኣ ናብ ሃገሪ ክደት።

(1ይ ዘነገሰት 9፡ 1-13)

ሳባ ወይ ሸባ ዚበሃል ዘረባ ብሓቂ ኣቐዲሙ ኣብ ዘፍ፡ 10፡7 ዘሉ ስም እዩ። ድሕሪ ካም ኣብ ሳልሳይ ወለዶ ይጽዋዕ።

ኣቐዲምና ኣብ ሓተታ መኻዳ ክም ዝረእናዮ ሳባውያን ህዝብታት፡ ሳባዊ ስልጣነታት ንግስነታት ዚበሃል ሓያሎ ኣማእት ዓመታት ቅድሚ ልደተክርስቶስ፡ ኣብ ሓውሲ ደሴት ዓረብ ዓምቢዖም ንረክቡ። ሊቃውንቲ ነጸብራቕን ጽልዋን መሶፖጣምያዊ ስልጣነታት እዩ ይብሉዎ።

950 ዓመት ቅ.ክ. ዝነበሩ ደቀንስትዮ ናይ ምንጋስ ባህሊ እውን ዝነበሮም ሳባውያን ስልጣነታት ኣብ ነንሕድሕዶምን ምስ ካልእን ኣብ ዝነበሩዎ ምትዕንናዋት እናተዳኸሙ ከይዶም ነበሩ። በንጽሩ ኣብ ከባቢኡ ንዝነበሩ ፍልስፊኦማውያን ደሴት ስልጣነታት በብሓደ ቀሪሙ፡ ኣብ ማእከላይ ምብራቕ እቲ ዝሓየለ ንግስነት ኩይኑ ተቐልቂሉ ዝነበረ ናይ ንጉስ ሰሎሞን እስራኤላዊ ሓይሊ ነበረ።

— 4000 ጽምዲ ሰረገላ

— 1200 ድሩዓት ፈረሰይና

ምስ ዝነበሩዎ ናይ እስራኤል ሰሎሞናዊ ሓይሊ ጽቡቕ ዲፕሎማሲ ምምስራት እምበኣር ንሳባውያን ንግስነታት ዝሓሸ መገዲ ነበረ። ብርግጽ ከኣ ሓንቲ ካብ ሰሜን የመን ዝተበገሰት ሳባዊት ንግስቲ ወይ መራሒት ገለ ኣገዳሲ ዝኾነ ነገድ፡ ናብ ንጉስ ሰሎሞን በጺሒ ምሕዝነት ብምምስራት ንህዝባ ካብ ሓደጋታት ዘድሓነት ኔራ ክትከውንስ ዘይከኣል ኣይነበረን። ብርግጽ መን ትበሃል ኔራ ግን ኣይጥቀስን። ንእሹቶ ዘይኮነ ቁም-ነገር ዝፈጸመት ክኣላ ዝኾነት ሳባዊት ንላንስ ተይቲ ስለ ዝነበረት ግን በዚ ዝፈጸመቶ ሚያ ተፈትወትን ተወርየትን። ኣብ ከባቢ እዚ ዝናእ ክኣ፡—

“ካብ ሰሎሞን ጠፂላ መዲኣ። እቲ ዝተወልደ እብነ ሃኪም ወይ እብነ መሊክ ዝስሙ ወዳ ክኣ፡ ጸኒሑ ብሰሎሞን ኣቦሉ ንጉስ ተቐቢሉ ኣብዛ ሕጂ ከተማ ሰንዓ ዘላቶ ኣብ ሰሚን የመን ሓዲስ ንግስነት መስሪቱ.....”።

ዚብል ጽውጽዋይ ኣብ ዓድ ዓረብ ዓምበብ። ካብ ኣፍ ናብ ኣፍ፡ ካብ ዞባ ናብ ዞባ እናተጸውዮ፡ እና ተሰርሖን እና ተፈንጠሖን ኣብ ውሽጢ ሰበኽ ሳግም ህዝብታት ማእከላይ ምብራቕ፡ ንውሉድ ወለዶ፡ ነማእት ዓመታት ተዘንተወ።

3-4 ሚእቲ ዓመት ድሕሪ ሞት ሰሎሞን፡ ማለት ኣብ 5ይ-6ይ ዘበን ቅ.ክ. ዝነበሩ እስራኤላውያን ቅዱሳት ጸሓፍቲ፡ እውን ህላወ ናይዚ ጽዋ’ዚ ኣብ ማእከላይ ምብራቕ ተገንዘቡ’ሞ፡ ንዝሓለፈ ዕቤት ኣቦታቶም ዘኸብረ ጽዋ ስለ ዝነበረ፡ ብኸብረት ኣርኒዖም፡ ብኸምዚ እንፈልጦ ኣብ ጽሑፍ ኣስፈርም ገደፋልና።

እስራኤላውያን ጸሓፍቲ ንሳቶምውን ብዛዕባ እቶም «ሰዶማን እግዚአብሔር» ነገስቶምን ዕቤቶምን ምሉእ ሓበን ዝነበሮም እዮም፡—

ነገሥተ ተርሲስ ወደሰያተ ለምን ያበውሉ። ነገሥተ ሳባ ወዓረብ ጋዳ ያመጽኡ። ወደሰገዱ ሉቱ ኩሉሙ ነገሥተ ምድር። — ነገስተተ ተርሲስን ደሴታ ተን ገጽ [ገጽ-በረኽተ] ኪቐርቡሉ፡ ነገስተተ ሳባን ዓረብን ከኣ ዋህብታት ኪምጽኡሉ እዮም። ኩሉም ነገስተተ እውን ኪሰገዱሉ እዮም። (መዝ. 72፡ 10-11) ወዘተ..... እናበሉ ነደባባያቶምን ንሓደስቲ ነገስቶምን ውዳሰን ትን ቢትን ጸሎትን ብዝመልእ ድርሳን ግርም ጌሮም ዚጥጥዩ፡ እዚን ከምዚን ረኺቦም ከኣ ብኸመይ ከም ዚጥቀሙሉስ ተራእዮ’ሎ። ክሳብዚ ግን ኩሉ ደሓን።

እቲ ዘይርዳእሲ፡ ካብ ግዜ ሰሎሞን ኣትሒዙ ክሳብ 6ይ-7ይ ዘበን ድ. ክ. ኣብ ሓውስ ደሴት ዓረብ ካብ ኣፍ ናብ ኣፍ እናተወርየ ወይ ብጽሑፍ እናተጸውዮ ጸኒሑስ ይኹን፡ እንተ ብቐጥታ፡ ካብ ቅዱስ ጽሑፍ ተወሲዱስ ይኹን፡ ጽውጽዋይ ንግስቲ ሳባ ገና ናብ ግእዝ ከይተተርጎመን፡ ብክብረ ነገስት መልክዕውን ከይተደርሰን ከሉ ኣቐዲሙ ብ6ይ ዘበን ኣብ ቅዱስ ቁርኣን እውን ሰፈሩ ምንባሩ እዩ።

ዞባ ቀርን ኣፍሪቃ ምስ ማእከላይ ምብራቕ ሓደ ባህላዊ ቀጽሪ ስለ ዘቐውም፡ ሓውስ ደሴት ዓረብ ምስ ሓበሻ ብዝነበረ ናይ ንግድን ፖለቲካን ዘርእን ርክብ ግን ብዘይካ ብብሉይ ኪዳን በቲ መበቆላዊ

አጸዋውያኑ እውን ካን ካን ዚፍለጥ አይነበረን ኢልካ ኪሕሰብሰ አይ ከአልን። ቦታን አሰማት ቦታ ምቕያርን እንተዘይኮይኑ።

ብዝኾነ ግን ኣብ መበል 13 ዘበን፣ ናይ ግብጺ ክርስትያናዊ ኮም ይበራበር እሞ፡—

- አል አስዓድ አቡልፈረጅ
- አሰሓፊ አቡልፋዛሂል
- አቡ ኢስሓቕ
- ኢብን አል ዓሰል
- አቡ ሻኪር
- አቡ በርከት

ወዘተ.... ዝተባህሉ ዓረባውያን ክርስትያን ናይ ስነ ጽሑፍ ኃብላ ላት ይዕምብቡ።

ካብዚ እዋናት'ዚ ናብ ግእዝ ዚትርጉም መጻሕፍቲ ከአ ካብ ዓረብ ይኸውን። ካብ ዓረብ ናብ ግእዝ ዝተተርጎመ ፈለማይ ጽሑፍ «ክብረ ነገስት» ዝተባህለ ብዛዕባ መኻዳ ዝተባህለት ናይ ሳባ ንግስቲ ዚሃረብ ልብ—ወለድ ነበረ።

- ብዛዕባ ምውላድ ምንኢክ
- ብዛዕባ ንኢየሩሳሌም ምኻዳ
- ብዛዕባ ታቦት ኪዳን ሒዙ ንዓዲ ምምላሱ
- ናይ ነገዳት እስራኤል ምስኡ ምምላሱ
- ምጅማር ንግስነቱ

ወዘተ.... ከአ ኣብኡ ይዝንቶ።

እዚ ከምዚ ዝበለ ልብ—ወለድ ዛንታ፣ ሓደ አቡልኢዝ ዝተባህለ ብ1221 ንዓድ ሓበሻ ከእትዎ ከሉ፣ ንግስነት ኣብ ኢድ ዛጉ ስለዝነ በረ ተደቢቑ ተቐመጦ።

ብ1268 ወይ 1270 ይኹኖ አምላክ ዚበሃል አምሓራይ፣ አዕናዊ ዝኾነ ውግእ ኣካይዱ ንስልጣን ዛጉ ደምሰሰ። ሰሎሞናዊ ዝተባህለ ባርባራዊ ንግስነት ከአ መስረተ። ናይ ይኹኖ አምላክ ንግስነት፣ ሕጋዊ ወይ ሰሎሞናዊ መበቆል ከም ዘለዎ፣ ስለዚ ከአ ይኹኖ አምላክ፣ ብአ ምላሽ ዝተመርጸ «ሰዶመ እግዚአብሄር» ከም ዝኾነ ብረቂቕ መን ፈሳዊ ቅርጺ፣ ምእንቲ ምስራጽ ምስ አተሓሳስባን ሓበሻዊ ናይ አስ

ማት ቦታን ተመሳሰሉ ሓደ «ክብረ ነገስት» ዝተባህለ ልብ—ወለድ ብ1314—1322 ኣቢሉ ተጻሕፈ። ደራሲ ንቡረእድ ይስሃቕ ዚበሃል ነበረ። ንወዮ ካብ ዓረብ ዝተተርጎመ መጽሓፍ ተጠቐሙ፣ ምድረ ሓበሻ ምድረ እስራኤል ከም እትኸውን ነበረ። እቲ ፍልስፍና መጠን ዝሰረጸን ዝተዘርገሐን ከአ፣ ናይ ደቅሓበሻ ሓያላት ዝኾኑ እስራኤላውያን ነገዳትን ትውልድታትን ዓምበቡ። ሽዱሽተ ካብአታቶም'ኳ ኣብ ምድረ ኤርትራ፡—

- ደቂ ይሁዳ (ሲራዩ — አድከመ ምልጋእ)
- ደቂ ዮስዖፍ (ሰሓርቲ—ሊባን)
- ደቂ ሚናብ (አክለጉዛይ—ሓማሴን)
- ደቂ ሊዊ (ደምብዛን—አበርገለ—ሃም)
- ደቂ ሮቤል (ሎጎጭዋ)

ወዘተ.... ይበሃሉ ነበሩ።

“ካብ ማዳጋስካር ክሳዕ ኣተላንቲክ ኣብ ዘለዉ ጸለምቲ ብሰፊሖ ዝተዘርገሐ፣ ናብ ምስልምና ምስ ኣተዉ ዝኹርቡሉ፣ ጨናፍር ቆርሻውያን ኣምሲሉ ዝርእዮም፣ ስለዚ ከአ ኣዝማድ ልኡኽ ኣላህ ዚገብርም ኣጠቓቕማ ተዘ ይብላሉ። እዚ (እስራኤላዊ) ተውልድታት'ዚ ኣበእምሮ ደቀባት ክሳዕ ክንድዚ ሱር ዝሰደደ ምዃኑ ዚርኢ ከአ፣ ብዙሓት ናይ ሰሚን ዓይሓበሻ፣ ገና ሎሚ'ውን እስራኤላዊ መበቆል ዚንዮቱ ምዃናም እዩ..... ናይ ዓድ ዓረብ ሳባ ኣይተፍለጥን። ብተምህርቲ ምኽንያት ካብ ኩሉ መሓዝን ነኽሱም ይመጽኡ ንዝነበሩ ኣባላት ቤተ-ክህነት፣ ንጉሰ ኣክሱም፣ ወሒምያር፣ ወረደዳን፣ ወሳባ ዚብል ብዓይናም ዚርእዩ ከአ፣ ሳባ ኣብ ምድረ ሓበሻ ምዃኑ ከጠራጥሮም ኣይክእልን። እቲ ጥንታዊ ናይ ስግር ባሕሪ ወፍርታት ዝኸርታቱ ስለ ዝጠፍሉ፣ ለረ ዓድ ሳባስ ብሰሚን ኢርትራ ኣቢሉ እዩ ክሳዕ ምባል እውን ተበጽሖ። ንንግስቲ ሳባ፣ ማለት ነታ ቀዳስ ጽሑፋት ዚዛረበላ ንግስቲ ኣዚብ ሓበሻዊት ምግባር ዚውድኦ ስንምቲ ከአ እቲ ዛፋጸረ ነበረ”። (ካርሉ ኮንቲ ሮሲኒ 1937፣ ገጽ 49—50)።

ብሕጽር ዝበለ ከም እንዕዘቦ ከአ ንኹሉ ጣዖታዊ፣ ሃይማኖታዊ፣ ምናልባት እውን ታሪኻዊ ትዝታታት ኣራቂቕ ብምቕናይ እቲ ስጉምቲ ተወስደ። ኣብ መበል 15 ዘበን ኣብ ዝለዓለ ናይ ዝርገሐን ስርጸትን ጥርዙ ብምብጻሕ ንምድረ ኩሽ ኣጸልመተን ደፈንን። ኣብ ታሪኽ ዓለም ናቶምን ዓቢ እጃምን ዘለዎም ህዝብታት ሓበሻ፣ በዚ ናይ ገዛ እቲ ደርብታት ፈጠራ ታሪኽ ትርጉሙ ተኸልኦ። ጽውጽዎይ ገዛእቲ ደርብታት ንታሪኽ ህዝብታት ኣጸልመተ።

ንግስተ አዜብ

አብ ሓዲስ ኪዳን (ማቴ. 12:42)፣ ከምኡ እውን አብ ሉቃስ 11:13 ብዛዕባ ሓንቲ አዜብ እትበሃል ንግስቲ ይዝረብ። እዛ ንግስቲ አዜብ እዚአ፡- አብ ቀዳማይ ዜነገስት (10፣ 1-13)፣ አብ ካልኣይ ዜና መዋዕል (9፣ 1-12) ብሽም ንግስተ ሳባ ዝረአናያ፡- ንሰሎሞን በጺሓ፣ ካብኡ ጠጂሳ ንዓዳ ምስ ተመልሰት እውን እብን ኣል መልሽ ወይ ኣብነ ሃኪም ወይ ከኣ ምንጊክ ዚበሃል ወሊዳ ተባሂሉ ዚጽወዩላ ከም ዝኾነት ከኣ ብዙሕ ኣየዛርብን።

አብ ፍልስፌኤም ኩንካ ብዛዕባ አብ ደቡብ ዓረብ ዘሉ ወይ ዝነበረ ነገራት ብጀግራፋዊ መገዲ አብ እትዛረብ “ደቡብ ወይ ናይ ደቡብ” ብምባል ከም እትገልጽ ከኣ እዚ እውን ርዳእ ነገር እዩ።

ብቋንቋ ግእዝ፡ «ደቡብ» ክትብል እንድሕሪ ኩንካ ግን፡-

- መስእ (ሰሜን ምብራቕ)
- ባሕር (ሰሜን ምዕራብ)
- ሊባ (ደቡብ ምብራቕ)
- አዜብ (ደቡብ ምዕራብ)

ስለዝኾነ “አዜብ ናይ አዜብ” ካብ ምባል ሓሊፍካ ካልእ ኣይትብልን። ንግስቲ አዜብ እምበኣር «ንግስተ ደቡብ» እያ። ንግስተ ደቡብ ንግስተ ሳባ እያ። መኻዳ ሳባውያን ስለ ዝኾኑ ብደቡብ እውን ስለ ዝነብሩ ከኣ ንግስተ መኻዳ እውን ንግስተ ደቡብ እያ፣ ንግስተ ሳባ እውን እያ። ሳባ፣ አዜብ፣ መኻዳ ኩሉ ዘይጭቡጥ ንግስተ «ሳባ»። ጉድ ዝኾነ ጥልፈ-ታሪኽ፣ ዓቢ ናይ ፈጠራ ክእለት ኪነ-ጥበብ እውን ዘይ ጉደሎ።

መደምደምታ።

አብ ኦሪት ዘፍጥረት ኪዝውተር ንፈለግ ግዜ እንላለዮ «ኩሽ»
ዚብል ስም ዚጥቀሙ ዝነበሩ ግብጻውያን እዮም። ሓፈሻዊ ትርጉሙ፡—

- ናይ ደቡብ ህዝብታት
- ከደሮት ህዝብታት
- ሃሩር ወይ ምድረ-በዳ ቦታታት
- ጸለምቲ ህዝብታት (ሕድሓደ ግዜ)

ወዘተ.... ዚብል ነበረ። በብመዋዕሉ እና ተቐያየረ።

ናይ ውልቀ-ሰብ ዘይኮነስ ናይ ህዝብታት መጽውዒ ምንባሩ ከኣቶድሚ ዝኾነ ካልእ ካብ ቅዱስ ጽሑፍ ተረዲእና። ቅዱስ ጽሑፍ ንኩሻውያን ህዝብታት፡ ቅድሚ ካልኣት ዝሰልጠኑን ከተማታት ሃኒ ጸም መንግስቲ ዝተኸሉን ሓያላት ምንባርም ይምስከረሎም። ንእ ስያን (ከንኣን) ንኣፍሪቃን ኣቢሉ ከፋንዎም ከኣ ንዕዘብ።

ዕብላላ ግሪኻዊ ስነ-ጽሑፍ ኣብ ዓለም፡ ንኩሽ እውን የግረግ ርኾ። ኢቲኦጲስ ተባሂሉ ከኣ ተዘርግሖ። ኢትኦጲስ ኣብ ግሪኻውያን እውን ከም ቃል ደኣሉ ዚዝውተር ዝነበረ እምበር፡ ብፍላይ ኣብ ጆግ ራፍያዊ መጻዩስ ንጹር ኣይነበረን። ዳርጋ ንመላእ ጸላም ኣፍሪቃ ኪጠ ቅስ ዚደሊ ከኣ ይመስል ነበረ። ከም በዓል ሄሮዶቱስ ዝበሉ ዳሕረ ዎት ጸሓፍቲ ግን ንኣፍሪቃ ኣብ፡—

- ሊብያ
- ግብጺ
- ኢትዮጵያ

ከፈሎም ይርእዩዎ።

ብፍላይ ሄሮዶቱስ ከኣ “ርእስ ከተማ ኢትዮጵያ መርወ ተበሃል” ይብል። ኣፍሪቃ ዚብል ቃል ኣየውሰእን።

ካልእ ኢትዮጵያን ኢትዮጵያውያን (ኩሽ ኩሻውያን) ዝተባ

ሀሉ አብ ቅዱስ ጽሑፋት ዚዝውተሩ አለዉ። አብ ዘዘበኑን መመዋዕሉን ዝነበሩ ቅዱሳት ጸሓፍቲ፡-

- ንግብጺ
- ንሊብያ
- ንደቡብ ግብጺ ዝነበሩ ኩሽ
- ንኻልኦት ናይ እስያ ጎረባብቶም

ወዘተ.... ኢትዮጵያውያን ይብሉዎም። ከከም ፖለቲካዊ ኩነታቲ ከአ፡ ብቐዱሳት ጸሓፍቲ ዚዝውተሩ ኢትዮጵያን ኢትዮጵያውያንን ብጽቡቕን ብኸፋኝን ይለዓሉ። ኢትዮጵያ ኢትዮጵያውያን ዚብል ቃል አብ ቅዱስ ጽሑፋት ዝተጠቐሰ እንተ ተጠቐሰ ግን፡ ከቶ ነዛ ናይ ሎሚ ኢትዮጵያ እኳኳ ዚትንክፋ አይኮነን። ቅዱሳት ጸሓፍቲ ነዛ ናይ ሎሚ ኢትዮጵያ ይፈልጡዋ ነሮም እንተ ዝኾኑ፡ እዋ ክዛረቡላ እንተ ዚደልዩ፡ ብርግጽ ሓበሻ ወይ አክሱም ምበሉዋ። ካብ ሱዋኪን ክሳብ ዘይላ ክሳብ ተከዘ ግዝኣት አክሱም፡ ስለዚ ከአ ምድረ ሓበሻ ስለዝነበረ።

ቅዱሳት ጸሓፍቲ ዚዛረቡለን ኢትዮጵያታት ግን አብ ጉዕዞ ታሪኽ ዓለም ጸነታ።

አብ ምዕናው ኢትዮጵያውያን ስልጣነታት ኢድ ዝነበሮም ነገ ስታት አክሱም፡ አብ ልዕልቲ ካልእ ናይ ጃህራ ስልጣቶም «ንጉስ ኢትዮጵያ» ዚብል ተወሳኺ ጃህራ ለጠፉሉ። ብጽልዋ ቅዱስ ጽሑፍን ንመንፈሳዊ ዕላማታቱ ብሓያል ጥበብ ዝተጠቐመሉ ቤተ-ክህነት ሓበሻን ከአ፡ ንወዮ ኩሉ፡-

- ዘጽያጥ
- ዘረይዳን
- ዘሰልሐን
- ዘሳባ

ወዘተ.... ዚብል አርእስትታት አረሲዑን ጥሒሱን «ዘኢትዮጵያ» ንዚብል ጥራይ ምስ ሃይማኖት የተአሳሰሮ። ብፍላይ አብቲ ዝኾነ ኬን ብብ ዚኸእል ሰብ ዕለታዊ ዚጥቀመሉ ብ«መዝሙር ዳዊት» እውን ዚፍለጥ፡ ኢትዮጵያ ጠቀሰ ቃላት ኢዱ የተአታቱ። ብኸምዚ ከአ እቲ ዘይምሕር ረቂቕ ሕማም፡ ፈውሲ ዘይብሉ ሕማም ይፍጠር፡ «ሕማም

ኢትዮጵያ»። እዚ ሕማም'ዚ ባህሊ ኩይኑ ስለ ዚውረስ ንኹሉ ወድ ሓበሻ (ኢትዮጵያዊ፡ ኤርትራዊ) ዝለኸፈ ሕማም እዩ። ነቲ ሕማም፡ ብፍላጥ ይኹን ብዘይ ፍላጥ ዚዝውተር፡ «ኢትዮጵያ ኢትዮጵያውያን» እውን ዚብል ሓላፍነት እውን ዚጉደሎ ናይ ጸሓፍቲ ሞዳ ይቕልቦ ወይ የምበድብዩ።

እቲ ሕማም «ሕማም» ስለዝኾነ፡ ምእንቲ ኢትዮጵያ ዝኾነ ነገር ይጥቀም። አውራ ከአ ንሓሶት የፍቅር። ከምኡ ስለዝኾነ ከአ ንዝኾነ ጽውጽዋይ ፈልሲፍካ «ታሪኽ» እናበልካ ምጥቃም ጥራይ ዘይኮነ፡ አብ ታሪኽ ዘየለዉ ሰባት ፈጢሩ፡ አብ ከባቢኦም ካብ ዘይነበረ ታሪኽ ፈጢሩ፡-

- ምንሊክ
- ሳባ
- መኻዳ
- ህንደኬ

ወዘተ.... ዚበሃላ ወይ ዚበሃሉ፡ ዘይተፈጥሩ ነገስታት ክሳብ ምቕራብ ዝበጽሖ እዩ።

ዝተኸተለ ሳዕቤን ናይዚ ቀታሊ ሕማም'ዚ፡ ሓቀይና መንነትካን ታሪኽካን ክይትፈልጥ፡ ነዲንትኻ ባዕልኻ ምዕፋን። ብመንነትካ ካብ ዘይምትእምማን ዝተላዕለ፡ ናይ ካልእ ህዝብታት ሕሉፍ ክብርን ያታን ተለቂሕካ ካልእ ፍሉይ ፍጥረት መሲልካ ምቕልቃል ወዘተ....። ናይ መላእ ቀርን አፍሪቃን ከባቢኡን ስቓይ ድሕሪት መከራ!

ተወከሰ።

አብዚ ተወከሰ'ዚ ዉሑዳት ደረሰቲ ሰሪዐ አሉኹ።

ዳርጋ ብምሉእም ብዛዕባ'ዚ አርስትና ዘለዎም መርገጺ ምእንቲ ምዕ ዛብ ዝገንጸልኩዎም ጥራይ ዘይኮነስ፡ ብዙሓት ካብኣታቶም ተሰሪ ም እንህዉለይ።

1. አ. ማ. ሓ.
ታሪኽ ኢትዮጵያ
አስመራ 1948።
2. ሃለቃ ኪዳነ ወልደ ክፍሌ፡
መጽሐፈ ሰዋሰው ወግስ
ወመዝገበ ቃላት ሓዲስ
አርቲስቲክ ማተምያ ቤት
1948።
3. ሃለቃ ታየ
የኢትዮጵያ ሕዝብ ታሪክ፡
ባጭር የተጻፈ።
የስዊድን ሚስዮን
አዲስ አበባ
በንግድ ማተሚያ ቤት 1946።
4. አባ ጋስፓሪኒ ጉ. ማ.
የኢትዮጵያ ታሪክ።
አስመራ 1953።
5. ሰዊድን ለተራዊት ማሕበር
ዛንታ ኢትዮጵያ
አብ አስመራ
ብ1956 ዓ.ም.ፈ. ተህትመ።
6. ያንሸይት ገብረእግዚአብሔር
ታሪክ ኢትዮጵያ
ምስ ሕጽር ዝበለ ዛንታ ዓለም
ብሓልዮት ክፍሊ ትምህርቲ

ምምሕዳር ኤርትራ ተሓትመ
አስመራ ነሐሴ 1962 ዓ.ም.ፈ.
2ይ ሕታም።

7. ደብተራ ፍስሓ ጄዮርጂስ
ታሪክ ኢትዮጵያ
ብሓልዮት ያዕቆብ በየነ።
ኢስቲቱቶ ኡኒቨርሳለ ኼር ሎርየንቲ
ኬ ስቱድዮ ሱላፍሪካ ኤ ፓየዚ አራቢ
ናፖሊ 1987።
8. ማሕበር መጽሓፍ ቅዱስ
መጽሓፍ ቅዱስ
ብለይን ሓዲስን ኪዳን
ቤት ማሕተም ጴጥሮስ ሲላ 1987።
1. Giuseppe Sapeto.
Assab e i suoi critici.
Stabilimento Pelas.
Genova - 1879.
2. Giuseppe Sapeto.
Etiopia.
Casa Editrice.
3. Carlo Conti Rossini.
Besu Amlak e il
Convento della Trinità.
Roma Tip. della R. Accademia.
dei Lincei - 1902.
4. Carlo Conti Rossini.
Al Ragale
Viaggi e Geografia Commerciale,
15.mo fascicolo, 1903.
1.mo fascicolo, 1904.

5. Carlo Conti Rossini.
Sugli Habasat,
Tip. R. Accademia dei Lincei
1906.
6. Rinaldo Bruna.
Monografia sulle popolazioni
dell'Acchele Guzai
(Allegato alla relazione Martini 1900-1907)
7. Carlo Conti Rossini
Schizzo etnico e storico
delle popolazioni Eritree
nel vol. *L'Eritrea Economica*,
pag. 61-901.
Istituto Geografico De Agostini,
Novara 1913.
8. Carlo Conti Rossini.
Studi sulle popolazioni d'Etiopia
Casa Editrice Italiana,
Roma 1914.
9. Carlo Conti Rossini.
Antiche Rovine
Sulle Rora Eritree,
Rendiconti Reale Accademia dei Lincei,
Terzo vol. pag. 31, 1922.
10. Alberto Pollera.
Lo Stato Etiopico e la sua Chiesa
Società Editrice d'Arte Illustrata
Roma - 1926.
11. Carlo Conti Rossini.
Storia d'Etiopia. Parte Prima.
Dalle origini fino all'evento Salomonide.

*Istituto Italiano Arti Grafiche,
di Bergamo, 1928*

12. Corrado Rossi
Abissinia: geografia, storia ordinamento
dello Stato, organizzazione militare,
popolazione, costumi.
Milano, Minerva, 1935.
13. Alberto Pollera.
Popolazioni indigene dell'Eritrea.
Casa Editrice Licino Cppelli 1936.
14. Carlo Conti Rossini
Etiopia e Genti d'Etiopia.
Casa Editrice - 1937.
15. Ernesto Zihlars.
I reami della Nubia prima dell'Islam.
Uno sguardo storico sul Sudan antico
e medioevale.
In *Rassegna di Studi Etiopici*
Anno 3.o No.3 pag. 237.
Roma 1943.
16. La Bibbia.
Nuova versione dai testi originali
con introduzione e note di:
A. Girlanda
P. Girani
F. Pascuro
G. Rovesi
P. Rossino
S. Vergulin
Edizioni Paoline Torino, 1956.
17. Erodoto.
Istorie. L'Impero Persiano.

Biblioteca Universale,
Rizzoli – 1958.

18. Charles Marston.
La Bibbia ha detto il vero.
(L'Archeologia conferma la Bibbia).
Massimo – Milano.
Via Rovelo 19, 1959.
19. Cori Osterman.
Geografia generale e geologia.
Bologna, Nuova Casa Editrice Luccino
Cappelli, via Narsilia 1977.
20. Zanichelli.
Enciclopedia Storica.
Grafica Ragno – Bologna 1987.
21. Nuovo Atlante Zanichelli.
Bologna 1987.
22. La Bibbia,
a cura di:
La Civiltà Cattolica,
Edit. Ancora, Roma – 1974

መሐበር ኣርስቲ

መልክታ-----	I
መቐድመ-----	III
መተኣተቂ መዕራፍ-----	ገጽ 1
ቀዳማይ ክፍሊ	
ኩሽን ኩሻውያን-----	" 7
መዕራፍ 1 ኣብ ቅዱስ ጽሑፋት-----	" 9
መዕራፍ 2 ኩሽ መባል ዝጀመረ መንደ፤-----	" 11
መዕራፍ 3 ብመንጽር ካልኦት ህዝብታት ኩሽ እንታይ መለት እዩ፤-----	" 13
መዕራፍ 4 ናይ ሎሚ ናይ ኣፍሪቃ ኩሻውያን-----	" 19
ካልኣይ ክፍሊ	
ኩሽ-ኢትዮፒኦ-----	" 23
መዕራፍ 5 70 ሊቃናት-----	" 25
መዕራፍ 6 ሂሮዶቱስን ኢትዮጵያውያን-----	" 29
መዕራፍ 7 ሂሮዶታዊ ጥቕስታት-----	" 31
መዕራፍ 8 ሓተታ-----	" 37
ሳልሳይ ክፍሊ	
ኢትዮጵያን ኢትዮጵያውያንን	
ኣብ ቅዱስ ጽሑፋት-----	" 41
መዕራፍ 9 ሙሴን ኢትዮጵያዊት ሰበይቱን-----	" 43
መዕራፍ 10 ነብያትን ኢትዮጵያን-----	" 47
መዕራፍ 11 ዚና መዋዕል-----	" 53
መዕራፍ 12 ኢትዮጵያን ኢትዮጵያውያንን ኣብ መዛሙር ዳዊት-----	" 57
መዕራፍ 13 ህንደኪ ንግስቲ ሓበሻ፤-----	" 63

ራብጃይ ክፍሊ

ናይ ደቂ ሓበሻ ኢትዮጵያ-----	”	67
ምዕራፍ 14 ዓለቃ ኪዳነ ወልደ ክፍለን		
ኢትዮጵያዊነት -----	”	69
ምዕራፍ 15 ላክሱምን ተርጉሙን-----	”	77
ምዕራፍ 16 ናይ ላባ ጋስፓሪኒ ኢትዮጵያ-----	”	83
ሓምሻይ ክፍሊ		
ሓበሻን ሃድሓበሻን (አቢሲኒያ)-----	”	91
ምዕራፍ 17 ሓበሻት -----	”	93
ምዕራፍ 18 ሓበሻን ምሕብሻባሽን -----	”	99

ሻድሻይ ክፍሊ

መበቆል ጽውጽዋይ ንግስተ ሳባን

አጠላልፋኡን ብሓጺር-----	”	103
ምዕራፍ 19 ንግስነት ላርወ -----	”	105
ምዕራፍ 20 ሓተታ ብዛዕባ ላርወን ንጉስ ላርወን -----	”	109
ምዕራፍ 21 ንግስቲ መኻዳ (ወይ ማክዳ) -----	”	115
ምዕራፍ 22 ንግስቲ መኻዳ መን እያ!-----	”	117
ምዕራፍ 23 ሓተታ ብዛዕባ ንግስቲ ሳባ -----	”	121
ምዕራፍ 24 ንግስተ ላዚብ -----	”	127
ምዕራፍ 25 መደምደምታ -----	”	129
ተወክስ -----	”	132